

**Lokalne konzultacije s mladima
o Inicijativi za osnivanje Regionalne komisije za ustanovljenje i
javno iznošenje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim
povredama ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji (REKOM)**

**Gradska vijećnica, Daruvar, Hrvatska
27. veljače 2010.**

PROGRAM

- 10:00 -10:30 **Otvaranje skupa i kratko predavljanje svih prisutnih**
Mirjana Bilopavlović, Delfin, Pakrac
Eugen Jakovčić, Documenta, Zagreb
- 10:30 – 10:45 **Konzultacije civilnog društva o osnivanju REKOM-a: Cilj i tijek konzultacijskog procesa**
Darija Marić, Documenta, Zagreb
Cvijeta Senta, Centar za mirovne studije, radna grupa za mlade pri Koaliciji za REKOM, Zagreb
- 10:45 – 11:00 **Snimka lokalnih konzultacija iz Pakraca 22. rujna 2009.**
- 11:00 – 11:10 **Zašto je važno uključivanje mladih u proces suočavanja s prošlošću?**
Marko Veličković, Centar za razvoj civilnih resursa, Niš, Srbija
- 11:10 – 11:25 **Snimka nacionalnih konzultacija s mladima, Sarajevo, 19. rujna 2009.**
- 11:25 – 11:35 **Iskustva drugih u utvđivanju činjenica o prošlosti**
Ivan Novosel, Legalis, radna grupa za mlade pri Koaliciji za REKOM, Zagreb
- 11:35 – 12:45 **Zašto REKOM?**
Zašto mladima to mora biti važno?

Anamarija Sočo, Mreža mladih Hrvatske, radna grupa za mlade pri Koaliciji za REKOM, Zagreb
Pitanja sudionika, prijedlozi i preporuke

12:45 – 13:30 **Pauza za ručak**

13:30 – 15:00 **Kakav REKOM?**

Moderator: Ivan Novosel, Legalis, radna grupa za mlade pri Koaliciji za REKOM, Zagreb

15:00 – 15:30 **Zaključci**

Organizatori, uvodničari i uvodničarke:

Eugen Jakovčić, *Documenta*, Zagreb, Hrvatska

Darija Marić, *Documenta*, Zagreb, Hrvatska

Mirjana Bilopavlović, Delfin, Pakrac

Mirsada Madžerević, Delfin, Pakrac

Zlatko Grafina, Delfin, Pakrac

Borka Vidaković, Delfin, Pakrac

Cvijeta Senta, Centar za mirovne studije, radna grupa za mlade pri Koaliciji za REKOM, Zagreb

Marko Veličković, Centar za razvoj civilnih resursa, Niš, Srbija

Ivan Novosel, Legalis, radna grupa za mlade pri Koaliciji za REKOM, Zagreb

Anamarija Sočo, Mreža mladih Hrvatske, radna grupa za mlade pri Koaliciji za REKOM, Zagreb

Ivan Novosel, Legalis, radna grupa za mlade pri Koaliciji za REKOM, Zagreb

Sudionici i sudionice:

Saša Lukić, zamjenik župana Bjelovarsko-bilogorske županije, dožupan za nacionalne manjine
Veronika Pilat, zamjenica gradonačelnika Grada Daruvara i voditeljica Odsjeka za društvene
djelatnosti

Božo Žonja, Centar za mirovne studije, Zagreb

Igor Tokić, Daruvar

Danko Kapetanović, Daruvar

Vlatka Kiš, Daruvar

Tea Kiš, Daruvar

Tomislav Pintar, Daruvar

Ivka Plavček, Pakrac

Katarina Šuler, Kutina

Emina Ogrizek, Daruvar

Vlatka Tokić, Daruvar

Vlatka Vaniček, Daruvar

Diana Petran, Sirač

Ružica Nervo, Sirač

Inja Filipin, Sirač

Dejan Križ, Daruvar

Saša Kadežabek, Pakrac
Lana Penezić, Autonomna ženska kuća, Zagreb
Dalija Rendić, Daruvar
Una Kociper, Zagreb
Karolina Melnjak, Zagreb
Ana Drnasin, Autonomna ženska kuća, Zagreb
Mirna Bartulović, Zagreb
Jelena Kolesarić, Virovitica
Tatjana Vukadinović, Zagreb
Sanda Vrljičak, Zagreb
Tatjana Petrović, Zagreb
Desa Kolesarić, SOS telefon, Virovitica
Snježana Paripović, SOS telefon, Virovitica
Lucija Zore, Zagreb
Nikolina Zore, Documenta, Zagreb
Dejan Štula, Delfin, Pakrac
Božica Relić, Delfin, Pakrac

Transkript audio zapisa

Mirjana Bilopavlović: Dobar dan još jedanput svima. Hvala vam lijepo što ste odvojili vrijeme, u subotu, i došli na konzultacije za mlade o regionalnoj komisiji za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava. Ove konzultacije danas su organizirali Documenta, kao organizacija koja je nositeljica čitavog procesa u Republici Hrvatskoj i Centar za podršku i razvoj civilnog društva, organizacija iz Pakraca. Kako su to konzultacije za mlade, bilo nam je jako važno da nam se priključe i mladi iz Mreže mladih Hrvatske koji dolaze iz različitih organizacija i zapravo mi je drago da su tu, osim predstavnika i predstavnica koji su uključeni u Mrežu mladih Hrvatske, i mladi koji ne pripadaju nijednoj organizaciji civilnog društva, ali mladi koji su negdje zainteresirani za proces suočavanja s prošlošću. Moje ime je Mirjana Bilopavlović. Ja bih sad samo ukratko predstavila kolege koji su za stolom. A iza toga bih zapravo pozdravila sve nazočne ovdje, prvenstveno pozdravljam gospodina Sašu Lukića koji dolazi ispred Bjelovarsko-bilogorske županije. On je dožupan za nacionalne manjine. S nama je gospođa Veronika Pilat, dogradonačelnica grada Daruvara i voditeljica Odsjeka za društvene djelatnosti. Hvala lijepo što ste vi odvojili vrijeme i došli na ove konzultacije i na taj način zapravo podržali inicijative organizacija civilnog društva. Ne samo što ste podržali nego što ste nam omogućili da se ovo današnje događanje odvija u gradskom prostoru što je nama izuzetno važno, ne zato što je to besplatan prostor nego jednostavno zato što na taj način jedinica lokalne samouprave pokušava i podržava na određeni način ono što se događa u organizacijama civilnog društva. Ja bih mikrofona predala kolegi Eugenu Jakovčiću.

Eugen Jakovčić: Kao što je Mirjana rekla, ja vas pozdravljam ispred Documente, jedne od, u ovom trenutku, više od tristo organizacija, koje su uključene u ovu veliku regionalnu koaliciju, ali organizacija koja se razlikuje od nekih drugih isključivo po tome što smo mi negdje već početkom 2005. godine zajedno sa Fondom za humanitarno pravo iz Beograda i IDC-om iz

Sarajeva pokrenuli ovu temu, pokrenuli cijelu ovu priču da na neki način utvrdimo što bi to bilo potrebno, koji su nam mehanizmi potrebni da bi utvrđivanje činjenica, odnosno da bi zapis o prošlosti bio važan, relevantan i zapravo bio dio naše stvarnosti. Zbog toga smo danas ovdje. Mi ovu debatu, konzultacijski proces vodimo već nekoliko godina. On je naročito bio intenzivan u prošloj godini i zapravo ono što je važno na početku naglasiti da bi vam potpuno stvar bila jasna jest da postoje dva pojma s kojima ćete se danas jako često susretati. O njima će više govoriti moji kolege i kolegice. Znači imamo koaliciju za REKOM. Koalicija za REKOM je naprosto mreža nevladinih organizacija iz cijele regije, a REKOM je zapravo ono što mi želimo, a to je da vlade i parlamenti negdje polovicom sljedeće godine zajedničkim aktom osnuju komisiju za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava u postjugoslavenskim zemljama. I to je jako važno. Zbog toga vodimo cijeli ovaj konzultacijski proces i na više razina zapravo funkcioniramo. Razgovaramo konkretno sa različitim fokus-grupama, sa ženskim organizacijama, mladima, lokalnom zajednicom, imamo regionalan druženja. Evo samo da vam dam kratki prikaz onoga što smo imali samo u proteklih nekoliko dana, tjedana u Hrvatskoj. Znači u Dubrovniku smo prije tjedan dana okupili iz cijele regije bivše logoraše koji su bili u različitim logorima, da li je to logor Bučje u Pakracu, da li je to Lora u Splitu, da li je to Stajicevo u Srbiji, da li je to logor Morinj gdje su bili hrvatski branitelji u Crnoj Gori iz Dubrovnika, mi smo ih okupili, zajednički su sjedili, svi zapravo: i Bošnjaci, i Hrvati i Srbi. Otvorili smo jednu debatu o tome što oni misle o ovoj inicijativi.

Što se tiče ovog vašeg područja, posljednji put smo ovdje bili u 2009. u rujnu. Imali smo jako uspješne konzultacije sa lokalnom zajednicom i sa udruženjima i udrugama žrtava u Pakracu. I zapravo to su bile jako uspješne konzultacije. Imali smo i predstavnike lokalnih vlasti i na neki način otvorili smo tu važnu debatu na jednom području koje je bremenito problemima i ratnim nasljeđem. I ta priča je zapravo bila plod naše želje da napravimo dobre konzultacije i aktivnost Delfina na tom području nam je puno pomogla, ali ako imate informacija, vjerojatno imate, brojni volonteri iz Zagreba su dugo godina zapravo radili u Pakracu i pomagali Pakracu i cijelom ovom području da krene u tu neku bolju postratnu stvarnost. Uglavnom, tu smo. Vidjet ćete tijekom današnjih izlaganja, u fokusu će biti dvije teme. Znači, zašto Koalicija za REKOM i gdje u svemu tome vidimo ulogu mladih. Mislimo da je ona vrlo važna, mislimo da su to važni procesi, neovisno i o našoj inicijativi jer ono što je važno na početku istaknuti da osim ove naše inicijative mi na neki način pokušavamo, našeg željenog cilja do kojeg želimo doći, a to je da se osnuje ta regionalna komisija, mi želimo na neki način potaknuti procese, ako mogu tako pretenciozno reći, i pomirenja i izgradnje mira pogotovo u ovakvim lokalnim sredinama kao što je Pakrac. Tako da imamo više ciljeva, međutim ono što je najvažnije, a to je da želimo da se osnuje komisija, zajednička regionalna komisija. Zašto zajednička, zašto regionalna, zašto ne nacionalne komisije? Mislim da će vam to biti važno danas tijekom današnjeg dana i tijekom izlaganja svih ovih mojih kolega. Tu su znači uz predstavnike Documente i Delfina, i predstavnici, kolege i kolegice iz Mreže mladih Hrvatske, tu su predstavnici Centra za mirovne studije, zatim Legalisa. Također ja bih želio pozdraviti i našeg kolegu koji je došao iz Centra za razvoj civilnih resursa iz Niša, iz Srbije, Marka Veličkovića. Marko, hvala ti što s nama jer upravo pokušavamo i kroz prezentere, odnosno ljude predavače koji vam govore o samoj inicijativi, želimo davati taj regionalni pečat i mislimo da je to jako važno. Što još da na početku kažem? Vidite i po dnevnom redu, po ovoj agendi koju smo pripremili da ćemo paralelno, miješano ćemo govoriti i o suočavanju s prošlošću vezano za mlade, i zašto je to njima važno i zašto bi trebalo biti važno, ali naravno govorit ćemo i o samoj inicijativi, zašto je ona potrebna i što se to zapravo odvija već nekoliko godina i što se to odvija u ovome trenutku. Rekao sam

vam, u proteklih nekoliko tjedana u Hrvatskoj, ali istovremeno konzultacije ovakvoga tipa se odvijaju u cijeloj regiji. Ja vam se zahvaljujem. Drago mi je što sam još jednom ovako pod okriljem, odnosno na jednom skupu u organizaciji Delfina. Bilo je lijepo u Pakracu 22. rujna 2009. Mirjana, zahvaljujem se tebi i naravno Delfinu i još jednom zahvaljujem se svima vama. I tu ćemo biti evo zajedno, danas ćemo se tu družiti. Naravno i na ovim sesijama, ali i tu neformalno pa ako imate pitanja, tu smo vam na raspolaganju i samo pitajte. Izvoli.

Mirjana Bilopavlović: Još jedna tehnička stvar. Došlo je do male promjene u ovom programu koji smo vam stavili. Ovdje piše da je pauza za ručak od 12.45 do 13.30. Iskustva rada na ovakvim konzultacijama su nam pokazala da je najbolje pauzu imati na kraju procesa pa ćemo mi u pola dvanaest imati pauzu za kavu i dobit ćemo nekakve male kiflice, neke prazne, neke punjene, da nam ne svisnete od gladi. Ovdje lijevo, odnosno desno od vas na stolu imat nešto malo tekućice, nešto malo gricki da negdje premostite taj veliki jaz od jutrošnjeg puta pa do ručka. Ja vas lijepo molim da uvažite ovu potvrdu. Zaista nam iskustva govore ako napravimo u pola sesije pauzu za ručak, zapravo onda nam se diskusija raspline, a određeni dio ljudi i ode. Ovdje je jako dobra stvar što vas je dosta doputovalo pa ne može se zapravo odlučiti vratiti, otići kući. Molim vas da uvažite ovu promjenu, organizacijsku. Hvala vam na razumijevanju.

Eugen Jakovčić: Evo prije nego što krenemo na ovu našu prvu točku, a to je konzultacije civilnog društva o osnivanju REKOM-a. Cilj i tijek konzultacijskog procesa kojeg će vam predstaviti kolegica iz Documente Darija Marić i kolegica iz Centra za mirovne studije Cvijeta Senta, ja bih da se lagano svi predstavimo, da krenemo s jednim krugom da vidimo od prilike, da se detektiramo tko je tko i tko je sve s nama danas.

Mirjana Bilopavlović: Pozdravit ćemo naše goste koji nam dolaze iz županije, odnosno grada Daruvara da na neki način obrate se skupu i da nam daju podršku za to što radimo.

Saša Lukić: Od mene prvoga? Saša Lukić, zamjenik župana Bjelovarsko-bilogorske županije. Ja bih odmah pozdravio u ime županije. Zaželio bih vam dobrodošlicu u našu županiju. Moram priznati da sam prvi kontakt ostvario prije tjedan dana sa vama tako da se tek upoznajem sa vašim radom i djelovanjem i izuzetno mi je drago što ste svoje aktivnosti proširili na Bjelovarsko-bilogorsku županiju, barem ovaj tu dio Daruvara. Nadam se da će to prijeći na cijelu županiju i mogu reći da vam dajem punu podršku u svoj osobno ime i u ime Bjelovarsko-bilogorske županije. Nadam se da ćemo ostvariti dobre uspjehe u daljnjem radu. Eto hvala.

Veronika Pilat: Ja sam Veronika Pilat. Iz Daruvara sam, u ulozi zamjenika gradonačelnika, momentalno sada, ali vas želim pozdraviti i u svoje ime, a ne samo u ime grada. Naravno da grad Daruvar je oduvijek podržavao ove aktivnosti udruga civilnog društva i njihove inicijative tako ćemo nastaviti i dalje. Jer, naravno, sve ono što ne mogu institucije države urediti i srediti, to moraju, udruge civilnog društva. I jako je lijepo što ih imamo. Dakle, podrška u svakom slučaju.

Ivan Novosel: Ivan Novosel, udruga Legalis. Ja ću vam danas nešto pričati o iskustvima drugih komisija pa ćemo se onda još čuti tokom dana.

Anamarija Sočo: Moje ime je Ana Marija Sočo i dolazim iz organizacije koja se zove Mreža mladih Hrvatske i isto tako sam članica radne grupe mladih za suočavanje s prošlošću.

Božo Žonja: Dobar dan. Ja sam Božo Žonja iz Centra za mirovne studije iz Zagreba i kao prethodni kolege također sam član radne skupine za mlade Koalicije za REKOM i mladi - suočavanje s prošlošću Hrvatske. Hvala.

Igor Tokić: Dobar dan. Ja sam Igor Tokić, iz Daruvara. Došao sam malo čuti što ima tu.

Danko Kapetanović: Dobar dan, ja sam Danko Kapetanović.

Vlatka Kiš: Dobar dan svima. Ja sam Vlatka Kiš. Nadam se da sam ja jedna buduća organizatorica ovakve jedne udruge kao što je ova vaša.

Tea Kiš: Dobar dan. Ja sam Tea Kiš, studentica prava. Hvala.

Nikolina Zore: Bok, ja sam Nina Zore, volonterka Documente.

Tomislav Pintar: Dobar dan. Ja sam Tomislav Pintar, to bi bilo to.

Ivica Plavček: Mene znate. Ja sam Ivica Plavček. Došao sam da vidim šta radite.

Katarina Šuler: Bok svima. Katarina Šuler. Iz Kutine sam.

Emnina Ogrizek: Bok svima. Ja sam Emina Ogrizek.

Vlatka Tokić: Dobar dan. Vlatka Tokić, tu iz Daruvara.

Diana Petran: Dobar dan. Petran Diana iz Sirača.

Vlatka Vaniček: Vlatka Vaniček iz Daruvara.

Ružica Nervo: Dobar dan. Ružica Nervo iz Sirača.

Inja Filipin: Inja Filipin iz Sirača.

Dejan Križ: Dobar dan. Dejan Križ iz Daruvara.

Saša Kadežabek: Dobar dan. Saša Kadežabek iz Daruvara.

Lana Penzić: Ja sam Lana Penzić, volonterka Documente.

Dalija Rendić: Dalija Rendić iz Daruvara.

Tatjana Vukadinović: Dobar dan. Ja sam Tatjana Vukadinović iz Zagreba i nisam član bilo kakve udruge, ali me Lana Penezić pozvala. Interesiralo me je pa sam došla vidjet.

Sandra Vrljičak: I mene je Lana Penezić pozvala. Dobar dan. Ja sam Sandra Vrljičak. Iz Splita.

Lucija Zore: Mene je isto Lana Penezić pozvala. Ja sam Lucija Zore iz Dubrovnika.

Tanja Petrović: Zdravo. Ja sam Tanja Petrović, radim i živim u Zagrebu. Inače sam iz Srbije i isto me je Lana pozvala pa sam došla da vidim kako izgleda taj proces suočavanja s prošlošću pošto mislim da je to O. K.

Mirna Bartulović: Mirna Bartulović iz Zagreba. Isto Lanina uzvanica.

Ana Drnasin: Ana Drnasin iz Splita. Lana me pozvala. Inače radim u Autonomnoj ženskoj kući Zagreb.

Karolina Melnjak: Karolina Melnjak. Zagreb.

Una Kociper: Una Kociper, neću reć da me Lana Penezić pozvala, ali je. Ja sam inače iz Karlovca, ali radim u Zagrebu u Zavodu za zapošljavanje, u Odjelu za provođenje projekata. Inače radim na projektu Mladi na tržištu rada tako da znam vas sve po imenima, mislim.

Jelena Kolesarić: Ja sam Jelena Kolesarić iz udruge SOS telefon poziv u pomoć iz Virovitice.

Mirjana Bilopavlović: Ovo je sad zaista prilika da mi koji činimo organizacijski odbor ovih konzultacija kažemo jedno veliko hvala Lani Penezić. Moram priznati da što ste vi danas tu je zasluga Lane i malog Delfina. Delfin je samo negdje koordinirao sa Lanom jer Lana je preuzela na sebe najveću odgovornost, odradila najveći dio posla i, Lana, zaista ti hvala od srca.

Darija Marić: Ja sam Darija Marić iz Documente i govorit ću vam nešto malo više o tijeku konzultacijskog procesa i ciljevima tog istog procesa.

Marko Veličković: Ja sam Marko Veličković iz Centra za razvoj civilnih resursa iz Niša i govorit ću o mladima i suočavanju sa prošlošću.

Cvijeta Senta: Dobar dan svima. Ja sam Cvijeta Senta iz Centra za mirovne studije i članica sam radne skupine za mlade Koalicije za REKOM ili radne skupine za suočavanje s prošlošću i mladima kako ju mi još zovemo. I kasnije, odnosno nakon ovoga upoznavanja, reći ću vam nešto o tijeku konzultacijskog procesa sa mladima u Hrvatskoj, ali i na regionalnoj razini i nekim ciljevima koje zapravo želimo postići tim procesom.

Eugen Jakovčić: Evo ja ću još samo kratko, dvije rečenice. Gospođa predstavница grada je zapravo rekla da su nevladine organizacije tu da rade ono šta ne rade institucije. Ja samo moram naglasiti da je ova inicijativa upravo ide ka institucijama, da upravo želimo da se parlamenti, zapravo, jednom riječju, institucije suoče sa svim onim što se događalo u prošlosti i da se to na neki adekvatan način sumira kako bi se zapravo i ta budućnost mogla graditi na nekim boljim osnovama. Bit će vam jasno zašto je važan ovaj regionalni aspekt. To je jako važno. Zašto? Možda će neki od vas promisliti da je bolje da imamo nacionalnu komisiju, da svaka država im taj neki svoj proces. Međutim, mi upravo mislimo da je važan taj regionalni aspekt. Vidjet ćete kroz prezentaciju mojih kolega o čemu se točno radi. Bit će dosta nekih novih pojmova i tako

dalje. Imat ćete puno informacija, ali tu smo zapravo. Ja bih na kraju svake ove male prezentacije da zapravo imamo i vaša pitanja i odmah reagirajte, pitajte ako vam nešto nije jasno. Ja bih sad u nastavku kolegici Marić prepustio ovaj mikrofon i ona će vas ukratko upoznati sa cijelim ovim konzultacijskim procesom koji je za nas vrlo važan jer će on biti i te kako važan u trenutku kad budemo došli pred vlade i parlamente i rekli im zapravo: Osnujte ovakvu jednu komisiju. Ono što će biti iza nas u tom trenutku, a što mislimo da je jako važno, to je upravo podrška, odnosno to su stavovi predstavnika nevladinih organizacija iz cijele regije. Kažem vam, u ovom trenutku imamo u Koaliciji više od tristo organizacija. Znači, Darija Marić će reći nešto o tim konzultacijama i ciljevima ovakvih skupova, i gdje smo do sada i što nas zapravo očekuje u budućnosti. Evo, Darija, izvoli.

Darija Marić: Hvala Eugene. Još jednom pozdrav svima. Dakle, ja sam Darija Marić iz Documente. I nakon što vas je Eugen Jakovčić upoznao sa ovim našim terminima, REKOM i KoREKOM, odnosno Koalicija za REKOM, moja zadaća danas je da vam dam jedan kratki presjek kako je cijela priča pokrenuta, dakle napraviti ću jedan kronološki presjek. Naime, 2006. godine je pokrenuta jedna debata od strane tri organizacije, a to su Documenta – centar za suočavanje s prošlošću iz Zagreba, Fond za humanitarno pravo iz Beograda i Istraživačko-dokumentacioni centar iz Sarajeva koji su zapravo bili potaknuti time da u cijeloj regiji postoji još uvijek oko 16.000 nestalih osoba. I potaknuti time da zapravo nisu sakupljeni svi podaci o svim žrtvama, prvenstveno od strane onih čija je to zadaća poput vladinih i različitih znanstvenih institucija. Zapravo su te organizacije ustvrdile da nam treba jedan mehanizam koji će dokumentirati sve podatke o svim žrtvama na području bivše Jugoslavije koji su stradali u proteklom ratovima. Pokrenuta je ta jedna debata koja je trajala dvije godine, od 2006. do 2008. godine, i zapravo se sastojala od ovakvih konzultacija kakve mi vodimo danas sa različitim društvenim skupinama gdje se pokušala iskristalizirati ideja kakav bi to mehanizam mogao i trebao biti da se zadovolje potrebe žrtava i da se konačno dokumentiraju svi podaci. 2008. godine ta ideja se iskristalizirala i zapravo se došlo na ideju da bi to trebala biti jedna regionalna komisija koja bi bila jedan vansudski mehanizam koji bi bio komplementaran suđenjima. Ali kad kažem vansudski, znači da bi se on razlikovao od sudskih procesa u tome što bi bio fokusiran na žrtve za razliku od sudskih procesa koji su fokusirani na počinitelje. Nakon što su se usuglasili da će taj mehanizam biti regionalna komisija, te tri organizacije se povlače iz centra pažnje, da tako kažem, i ovlašćuju i formiraju Koaliciju za formiranje regionalne komisije. To je ovaj KoREKOM, odnosno Koalicija za REKOM, koju smo već nekoliko puta spominjali. I kao što je moj kolega Eugen Jakovčić rekao, ta Koalicija sada se sastoji već od preko tristo organizacija i pojedinaca iz cijele regije. Te komisije zapravo nisu ništa novo. Te komisije su nešto što je tijekom povijesti već postojalo i o tome će vam malo više govoriti moj kolega Ivan Novosel, i to su zapravo komisije koje su tipičan primjer tranzicijske pravde. Najpoznatija komisija je južnoafrička komisija koja se bavila utvrđivanjem činjenica nakon aparthejda. Mi smo nakon što je formirana ta Koalicija započeli jedan novi niz konzultacijskih procesa koji su se paralelno odvijali u Hrvatskoj, Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, s tim da se od prošle godine polako uključuju Makedonija i Slovenija. Te konzultacije se odvijaju na lokalnom, i na nacionalom i regionalnom nivou plus što imamo i regionalne forume za tranzicijsku pravdu. Što se tiče Hrvatske, od kad traje konzultacijski proces, održano je trinaest konzultacija u različitim gradovima diljem Hrvatske. Kao što ste već čulo, lokalne konzultacije su već bile u Pakracu, imali smo konzultacije u Vukovaru, Osijeku, Zagrebu, Dubrovniku i Splitu i drugim gradovima, u Selcu, sa mladima, i uključivale su različite skupine kao recimo mlade, to što smo imali u

Selcu ili danas, zatim imali smo konzultacije sa znanstvenicima i znanstvenicama, sa pripadnicima vjerskih organizacija, ženskih organizacija i tako dalje, da sad ne nabrajam. Ova komisija koju mi želimo osnovati, dakle ta regionalna komisija, je zamišljena kao jedno tijelo koje bi, kao što sam rekla, bilo znači vansudsko. Isto tako to bi bilo jedno istražno tijelo koje bi prikupljalo informacije i dokumentacije o žrtvama i stradalnicima proteklih ratova na području bivše Jugoslavije. Isto tako to bi bila službena komisija, što znači da bi nju, kao što je kolega Eugen Jakovčić već rekao, nju bi formirale vlade, pojedine vlade država koje su uključene u ovaj proces. I mi smatramo da je to zapravo jako važno kako bi zaključci te komisije dobili jednu dodatnu težinu, odnosno kako ih se ne bi moglo osporavati. Osim toga ta komisija je, dakle, regionalna, zamišljena je kao jedno regionalno tijelo, prvenstveno zato što se, kao i žrtve, tako i počinitelji zapravo nalaze na prostoru cijele regije, znači ne samo u Hrvatskoj nego i u ostalim zemljama u regiji. Na taj način bi se izbjegla etnička interpretacija sukoba. To je nešto što je zapravo najprisutnije u Bosni i Hercegovini gdje se vrlo često zna reći da postoje tri istine. To je to ukratko o konzultacijskom procesu. On se nastavlja dalje. Trajat će do 1. studenog ove godine. Mislimo uključiti sve društvene skupine, budući da smo ovaj proces zamislili kao jedan inkluzivan proces, mislimo otići u gradove u kojima do sada još nismo bili. I uz taj konzultacijski proces ove godine će započeti jedna velika medijska kampanja kako bi poradili na vidljivosti ove inicijative i isto tako krenut će prikupljanje milijun potpisa u cijeloj regiji. Nakon što se ti potpisi prikupe, što bi trebalo biti u svibnju 2011. godine, prikupljeni potpisi iz cijele regije i statut, odnosno mandat komisije će se predati pojedinim vladama zemalja u regiji. Još mi ostaje da ukratko kažem koji su to zapravo ciljevi ovog našeg procesa. Prvenstveni, odnosno najočitiji cilj ovog što mi radimo danas je predstavljanje inicijative što većem broju ljudi. Osim toga cilj ovoga procesa je izgradnja modela komisije. Isto tako i stvaranje jednog prostora u kojem bi i pojedinci, odnosno žrtve, i predstavnici civilnog društva iznijeli svoja iskustva i potrebe vezano za stradanja u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije. Te kako bi se stvorila jedna rasprava u lokalnim zajednicama poput ove koju ćemo, nadam se, konstruktivno voditi danas, gdje bi zapravo građani iznosili svoja mišljenja, iskustva, svoja osobna iskustva u događajima iz rata. Isto tako zapravo je važno napomenuti da je cilj ovoga procesa zapravo sami proces, što bi značilo upravo da se ovim što mi sad sjedimo s vama i što ćemo diskutirati na ovu temu se zapravo stvara jedna platforma za iznošenje iskustava ljudi i na taj način se omogućuje da se žrtve zapravo gleda u jednom tom novom svjetlu, da se stvori jedno ozračje solidarnosti prema žrtvama i stradalnicima u ratu. Nadam se da sam uspjela napraviti kratak presjek onoga što smo radili u protekle dvije godine, a i duže. A kolegica Cvijeta Senta će sad nastaviti i reći će vam nešto malo više o mladima u kontekstu ove naše inicijative, a prije toga mi Mirjana signalizira da vam nešto ima za reći.

Mirjana Bilopavlović: Evo oprostite. Došlo je do nekih tehničkih problema. Vani je HTV, traži izjave ljudi koji su uključeni u ovom procesu pa vas lijepo molim za uvažavanje što će se dogoditi da osobe koje sjede za ovim stolom izlaziti, ulaziti unutra. Darija, tvoj je red da izađeš naprijed. Ja bih vas zamolila, ako već niste, službeno pristupili Koaliciji za REKOM, ovdje na stolu imate ovaj letak. Jedan dio letka je pristupnica. Nama bi bilo jako važno da danas dobijemo ovdje u Daruvaru neke ljude koji će i ovim službenim zapravo potpisivanjem ove pristupnice postati članice ili članovi Koalicije za REKOM. Hvala vam.

Cvijeta Senta: Dobar dan još jednom. Dakle, ja bih se nadovezala na sve ono što je Darija Marić pričala o tijeku i ciljevima konzultacijskog procesa sa posebnim osvrtom na mlade. Budući da,

kao što je Darija Marić rekla, želimo inkluzivno voditi ovaj proces i u tom smislu konzultirati se sa različitim skupinama u društvu. Znači, čuli ste, sa veteranima, logorašima i sa žrtvama, obiteljima žrtava, intelektualcima, novinarima, umjetnicima, tako nam se činilo i važno započeti zapravo sa konzultacijskim procesom sa mladima. Zašto sa mladima? Kao što je već prije više puta rečeno u procesu, mladi su ona društvena skupina koja nema direktnu odgovornost za ono što je počinjeno, ali imaju zapravo odgovornost za odnos prema onome što se desilo i što je počinjeno tako da mi imamo pravo, imamo i dužnost i odgovornost postavljati starijim generacijama pitanja o tome što se zapravo desilo. Ja sam u ovaj proces uključena od sredine 2007. godine kada je zapravo i počeo proces konzultiranja sa organizacijama mladih i sa mladima. Tada smo u Zagrebu imali nacionalne konzultacije, znači sa mladima i organizacijama mladih i organizacijama za mlade na razini Hrvatske. Na tim konzultacijama istaknuta je važnost djelovanja u okviru obrazovnoga sustava. To znači da nam se činilo važno da organizacije civilnoga društva, organizacije mladih rade aktivnosti koje su usmjerene na suočavanje sa prošlošću i da rade sa srednjoškolicima, na neki način da probaju ući u obrazovne institucije jer nam se činilo da se možda u školama dovoljno ne popularizira ova tema na možda jedan drugačiji način, ne samo na način *ex cathedra* predavanju u sklopu satova povijesti i tako dalje. Drugi naglasak smo stavili na decentralizaciju, na važnost decentralizacije procesa u smislu da ne želimo da se aktivnosti koje se tiču suočavanja s prošlošću dešavaju u Zagrebu. U tom kontekstu sljedeće su konzultacije, koje su bile organizirane samo par mjeseci nakon toga, organizirane u Osijeku. Isto tako su imale nacionalni karakter i na njima je pak istaknuta važnost regionalne suradnje na razini teme suočavanja sa prošlošću tako da krajem te godine, krajem 2007. su organizacije, Documenta, IDC iz Sarajeva i Fond za humanitarno pravo iz Beograda, organizirale regionalne konzultacije sa mladima. Dakle, tu su bili mladi iz organizacija iz Srbije, Bosne, Hrvatske, Makedonije, bili su mladi iz Slovenije. Diskutirali smo zapravo o stvaranju takve jedne koalicije koja bi zagovarala regionalnu komisiju i govorili smo o tome zašto nam je to važno. Prvenstveno zašto nam je važno iz osobne perspektive baviti se tim pitanjima, suočavanja sa prošlošću i dala se zapravo podrška radu na stvaranju REKOM-a. Isto tako je istaknuta važnost vraćanja na lokalnu i nacionalnu razinu. Na taj način i radimo kao što možete primijetiti. Spominju se konzultacije na lokalnoj razini kao što su ove, konzultacije na nacionalnoj razini i konzultacije na regionalnoj razini koje onda zapravo jesu nekakva razmjena ovih lokalnih iskustava. Sljedeće konzultacije su se desile sredinom 2008. godine u Kosovskoj Mitrovici. Također je istaknuta podrška osnivanju REKOM-a i istaknut je značaj činjenica za otkrivanje istine o počinjenim zločinima. Ja sad to malo onako faktografski izlažem, međutim mislim da je važno da vidite koliko je zapravo do sada napravljeno. Prošle godine je naša, kako je mi zovemo, neformalna, ali na neki način i formalna radna grupa za mlade - Koalicije za REKOM organizirala niz lokalnih konzultacija u Splitu, Rijeci, Vukovaru i Zagrebu te je to sve bilo objedinjeno nacionalnim konzultacijama krajem 2009. godine, odnosno zapravo prije par mjeseci, koje je organizirala Mreža mladih Hrvatske. Ne znam da li ste upoznati sa radom Mreže mladih Hrvatske. To je krovna organizacija mladih u Hrvatskoj koja, doduše, nema formalno priznanje od države, ali budući da okuplja izrazito velik broj organizacija mladih i organizacija za mlade, ona to i jeste bez nekakvoga formalnoga priznanja. U tom smislu bilo nam je važno upoznati i organizacije članice jedne takve velike mreže sa procesom i sa ciljevima Koalicije za REKOM u kontekstu onoga što vam je Darija Marić govorila, budućih aktivnosti, tj. rada na kampanji, sakupljanja milijun potpisa u regiji kako bi to bio jedan snažan zagovarački alat pri nacionalnim državama. Pa ja mislim da sam zapravo pokrila taj kronološki dio, šta se dešavalo sa mladima. Dalje u diskusiji ja se nadam da će više biti prilike da vi pričate o nekakvim svojim

razmišljanjima nakon što vam mi ovako ovo sve predstavimo u smislu kako se vama čini ova ideja i šta bi vama bilo važno jer je to zapravo najbitniji cilj, da dobijemo od vas *inpute*, sadržaje koje ćemo ugraditi u proces. Hvala lijepa.

Eugen Jakovčić: Idemo dalje. Ja vam se ispričavam. Tu su bili neki mediji, a ja sam između ostalih i medijski koordinator pa smo onda morali davati nekakve izjave jer vrlo nam je važno za ovu inicijativu da ona dođe do što većeg broja ljudi. Naravno, tu su mediji jedni od važnijih partnera jer upravo u ovoj godini, nadam se, vi ćete u medijima primijetiti, bit će kampanja sa *jumbo* plakatima, sa spotovima na televizijama. Ono što ćemo u nastavku zapravo pogledati to je ono što sam vam negdje na početku spomenuo, a to su konzultacije koje smo u rujnu održali u Pakracu. To su konzultacije koje su okupile lokalnu zajednicu u najširem smislu te riječi. Znači, bili su predstavnici i organizacija, udruga, udruženja žrtava, ali također bili su predstavnici Grada Pakraca. Bili su bivši logoraši iz logora Bučje. Tako da smo okupili jednu zaista široku grupu ljudi, različite stradalnike. Moram naglasiti, iako to nikad ne volim, ali moram reći, i Srbi, i Hrvati, bilo je i Čeha i Talijana, kako je to već ovdje u Pakracu i ovoj sredini. Sada ćete pogledati jedan taj model kako radimo, kako funkcioniramo i kako je to izgledalo u rujnu u Pakracu. Evo pogledajmo sad, deset minuta, kratko.

Dokumentarni film

Eugen Jakovčić: Vidjeli ste konzultacije i zapravo koje se teme otvaraju i kako je sve to skupa jako teško i kako ljudi trebaju prije dolaska na te konzultacije zapravo jako, jako puno hrabrosti. Neki od ovih ljudi su se, ja ne znam, Mirjana možda zna, ali možda su se prvi put susreli. To možda nije slučaj u Hrvatskoj, u nekim drugim dijelovima gdje se odvija naš konzultacijski regionalni proces, u Bosni i Hercegovini na primjer, imate mjesta, znate što se u Bosni događalo i koliko je rat bio, kao i u Pakracu, bremenit i koliko je ostavio traga i razorio te zajednice i te odnose među običnim ljudima. Oni danas najviše snose te posljedice, ali neke od tih zajednica se po prvi put zapravo na ovim našim konzultacijama susreću. To je najtužnije i najtragičnije. Ja sam bio u Travniku gdje su se Bošnjaci i Hrvati, tamo je bio veliki sukob, hrvatsko-muslimanski rat, gdje su se zapravo prvi put susreli, jedni druge pogledali, naprosto razgovarali. U tom trenutku ste zaista sretni i zadovoljni i možemo reći da smo napravili dobar posao neovisno o tome što će biti i hoće li se ova komisija formirati. Važno je naglasiti, ono što su kolege rekle, a to je da ovaj proces ima tu ulogu da trenutačno i dok on traje mijenja stvari. Isto kao što mi je bilo izuzetno važno, ja sam iz Splita i u Splitu je postojala Lora, vojno-istražni centar gdje su zaista ljudi mučeni na najgori mogući način. Meni je jako bilo važno da logoraši koji su bili u tom logoru, Srbi iz Trebinja, dođu u Dubrovnik na naše regionalne konzultacije. Ti su ljudi prvi put došli u Hrvatsku i u Dubrovnik nakon rata. Znači, ti ljudi po nekoliko noći prije toga ne spavaju i to su za njih naprosto jako, jako teške stvari i teški momenti. Međutim, mi mislimo da je ovo jako važno, mi mislimo da ovo netko treba raditi. Institucije još uvijek otežu ono što smo negdje naglasili u izlaganjima, ali mislimo da je jako važno i naročito mislimo da je važno uloga mladih u ovom procesu. Ja sam kao mladi novinar u[ao u to, možda me profesija gurnula u taj proces suočavanja sa prošlošću. Koji je recept da bi mladi trebali u to ući, ja za druge ne znam, za sebe znam. Opet vam kažem, mene je možda moja novinarska profesija gurnula u taj fokus, interes da se time bavim. Nadam se da će vam kolege u sljedećem izlaganju, pogotovo Marko Veličković, dati odgovor na to pitanje zašto je važno da se mladi uključe u ovaj proces, gdje je njihovo mjesto, neovisno o ovoj inicijativi. Govorim općenito o procesima suočavanja s

prošlošću. Pa evo, Marko, izvoli, možeš zauzeti svoje mjesto pa idemo dalje i ja se još jednom zahvaljujem i Delfinu. Ovo su zaista bile lijepe konzultacije. Svaki put kad ovaj materijal pogledam zapravo drago mi je što smo to radili, što smo se trudili i što evo i dalje radimo taj proces. Marko, izvoli.

Marko Veličković: Hvala. Kao što je Eugen rekao, ja ću govoriti o tome zbog čega treba da se suočimo sa prošlošću i zbog čega je proces suočavanja sa prošlošću posebno bitan za mlade ljude. Ja sam iz Niša i živim u Srbiji i sve do desete, jedanaeste godine sam sebe smatrao Jugoslavenom kao moja porodica. Za činjenicu da sam Srbin i da živim u Srbiji sam upravo tad i saznao, kad je Milošević došao na vlast. Ja nisam morao ni da pitam šta to znači, nisam ni stigao da pitam šta to znači, a to objašnjenje su spontano stizala sa raznih strana, i od porodice i od škole. I to je bilo otprilike to: da su Srbi jedan narod bogate tradicije, da imaju taj usud žrtve, da nikada ne čine zlo, da svoje ne daju, a da tuđe i ne diraju. Par godina kasnije kad sam na srpskoj televiziji gledao Dnevnik, postavio sam nekim ljudima baš ko klinac pitanje, to je bila zapravo neka slava pravoslavna, rekao sam jednostavno ono šta sam video. Vidim srušen grad i kažem: „Naša vojska odatle proteruje ljude, a RTS (Radio-televizija Srbije) to prenosi.“ I oni su mi rekli treba da me bude sramota, da ja nemam pojma ništa o istoriji i da je poznato da su Hrvati oduvek mrzili Srbe i da Srbi ne žele da budu ponovo žrtve i da će se čak i ponovo žrtvovati da ne bi ponovo bili žrtve. I ta ideja ispravnosti sopstvenog naroda i njegovog bića uz ideju neprijateljstva i pretnje koja uvek dolazi od suseda jeste utemeljila nacionalne identitete u ovom regionu. I danas izgleda meni onako pomalo paradoksalno, ali postoji objašnjenje za to. Da zaista veliki broj ljudi kao da želi i dobro se oseća da veruje da je njegovog naroda stradalo više nego onih drugih. I to su ljudi koji zapravo govore da vole svoj narod, imaju izražen jako izražen nacionalni identitet. Dakle, pravim žrtvama rata kao što smo mogli i da vidimo ipak je više stalo do toga da veruje da će ostvariti svoja prava: pravo na istinu, pravo na pravdu i da se ti zločini više nikada neće ponoviti u budućnosti. Ostvarivanje tih prava znači da pre svega činjenice treba da budu otkrivene, istražene, da zločinci treba da budu kažnjeni i da treba izgraditi onakvo društvo i institucije koje će svojim odnosom prema činjenicama sprečiti da one u budućnosti budu irelativizirane i da budu poreknute. Dakle, u tom procesu o kom govorimo, o procesu suočavanja sa prošlošću, mladi imaju posebnu odgovornost jer su generacija koja nije mogla biti odgovorna za te zločine u vreme kada su se oni desili, ali mladi danas imaju odgovornost za način na koji se društva u kojima žive, a i oni sami, određuju prema tim zločinima. Moramo znati da žrtve ni danas nisu ostvarile svoja prava i da i mi to dugujemo žrtvama. Ako zapravo želimo da kroz ovaj proces koji svi zovemo tranzicija naša društva se transformišu iz tog ratnog, poratnog stanja nasilja, mržnje, netolerancije u demokratska i tolerantna društva, onda ne može da postoji toliki broj ljudi i institucije koje sebe radije identifikuju sa počiniocima ratnih zločina nego sa žrtvama. Takođe kao mladi treba da budemo svesni da u društvu postoje neke teme koje kada otvorite, vi ste u tom momentu dotakli čitavo društvo. Upravo je suočavanje sa prošlošću tema koja transformiše ova društva. Ja verujem da mi želimo da živimo u takvom otvorenom, novom, drugačijem društvu. Dakle, ono nije moguće ukoliko te strukture moći koje su te zločine učinile mogućim i ostvarivim još uvek postoje i još uvek su dominantne. Te strukture moći ne čine samo ljudi pa ni institucije, nego čitav sistem vrednosti koje neko društvo deli. Gdje se nasilje zapravo uspostavilo kao praksa, gde je to postalo prirodno dok se neki od tih žrtava nisu pobunili i rekli: „Mi smo žrtve. Ljudi smo, imamo svoja prava i ono što se nama desilo uopšte nije normalno.“ Znači, i to je isto bitno kod ovog procesa, to da se čuje glas žrtava jer kad se glas žrtava čuje, dakle, kada ljudi vide šta se u realnim životima ljudima dešavalo, onda se gubi ta podela na njih i

na nas jer je prosto više nemoguće da vi sebe stalno i dalje identifikujete sa svojom nacijom i da govorite šta su oni nama uradili, a da su pritom svi članovi vaše porodice na broju, a da je tamo neko izgubio majku, brata ili sestru. Znači, kroz davanje prostora žrtvama, kroz davanje glasa žrtvama, kroz ostvarivanje prava žrtava mi praktično gradimo novo društvo. To jeste naša odgovornost jer imamo tu odgovornost, to je ovaj proces o kome pričamo danas. Znači, on je naša sadašnjost, a on će dobrim delom da odredi kako će naše društvo biti u budućnosti. Znači, u kom društvu će naši mladi sutra da žive. Taj izlaz iz prošlosti koji i mi tražimo ja ne znam da li može da se ostvari po tom principu da se samo krenemo budućnosti i onda da prepustimo nekom drugom da se bavi činjenicama, da kažemo hajde neka to recimo rade istoričari. I ja ne znam da li vi mislite da će sa određene vremenske distance da se pojave neki novi ljudi tek tako za sebe koji će biti istoričari, neki novi članovi akademije nauka ovih država koji će na odgovoran i nepristrasan način podučavati nove generacije o tome šta se dešavalo u ovim ratovima. Znači, prošlo je petnaest godina od kada se rat, recimo, ovdje završio, a opet postoje različite interpretacije u udžbenicima, na primer potpuno drugačija slika onoga šta se dešavalo u Vukovaru i Kninu u hrvatskim i srpskim udžbenicima. Znači, i tu je opet prostor gdje mladi mogu da deluju jer obrazovne institucije same govore da smo akteri i subjekti u tom procesu, a ne samo objekti i to je zapravo prostor u kom mladi mogu da deluju. Znači, da traže i od obrazovnih institucija da na odgovorniji način zauzmu taj odnos prema prošlosti. Znači, kroz ovaj proces treba da se utvrde, istraže te činjenice koje su vezane za stradanje ljudi i to je bitno. Naravno, obaveza prema žrtvama jer imaju pravo na istinu, ali pravo na istinu je i naše pravo. Tako su Ujedinjene nacije pre nekoliko godina donele dokument o pravu na istinu. Znači, istina je pravo koje pripada svim ljudima. Danas svaka nacija u regionu ima tu svoju interpretaciju toga šta se dešavalo. I evo imamo primer sada u Srbiji, ja se često tu i na Srbiju pozivam, da se ne može usvojiti deklaracija koja bi ono što se desilo u Srebrenici nazvala genocidom iako postoji presuda Međunarodnog suda pravde u vezi sa Srebrenicom. Neki ljudi se protive toj deklaraciji, ali i dobar deo javnosti, zapravo ogroman deo javnosti ima potpuno drugačiju interpretaciju onoga što se dešavalo u Srebrenici. Ti ljudi to, taj genocid, pravdaju činjenicom, pravdaju navodima da je tamo pre toga stradao ogroman broj Srba. Međutim, i oni kada govore o tome, te iste Srbe ne tretiraju i ne posmatraju kao ljude sa imenima i prezimenima, kao realne žrtve. Dakle, njima ne pada na pamet da istraže činjenice vezane za ono šta se dešavalo sa Srbima pre nego šta se desila Srebrenica i da te činjenice objave jer znaju da bi to apsolutno svelo i suzilo prostor za tu, rekao bih, brutalnu manipulaciju u brojevima žrtava. Zbog toga je to bitno. Već je ovde pomenuto, to je sužavanje tog prostora lažima, znači kad mi utvrdimo činjenice, sve te laži koje su se već ustanovile one gube na svojoj relevantnosti. I ja mislim da je jasno zbog čega je to bitno. Takođe kroz čitav ovaj proces treba da se uspostavi jedan drugačiji model javne rasprave, da ne može baš svako bez ikakve odgovornosti da priča o nečemu što je uticalo na sudbine i tragedije stotine hiljada ljudi, bez bilo kakve odgovornosti i prema tim ljudima i prema realnim činjenicama. Znamo da, mislim ne znam da li se to vode toliko zna, postoje već neka iskustva u svetu drugih društava, država koje su prolazile kroz te periode diktatura, građanskih ratova, druge periode u kome su ljudska prava kršena i u nekima slučajevima je taj proces suočavanja sa prošlošću pokrenut i kroz neke zvanične inicijative i u tim društvima su i zvanične institucije i države podržavale taj proces tako što su osnivale posebne komisije koje su se pod različitim imenima bavile najčešće utvrđivanjem činjenica i odgovornošću, doduše ne krivičnom odgovornošću počinioca zločina. I gde god je taj proces izveden uspešno, to je doprinelo pomirenju. I naš slučaj je ovde specifičan i mi ovim konsultacijama tražimo odgovarajući model. Tu postoji puno pitanja u vezi s tim, ali naš je cilj da što veći broj zainteresovanih grupa ljudi

uključimo u taj proces. I pre svega mladi treba da budu deo tog procesa. Znači, treba da budemo svesni i toga kako taj dominantni nacionalizam utiče na naša društva u odsustvu tih oružanih konflikata. Jer i pored toga što su ti konfliktni završeni, ljudi i dan-danas, ljudi kojima su ratni zločinci idoli i heroji, upravo u odsustvu mogućnosti da rade to što bi možda i radili ugrožavaju neke druge društvene grupe koje smatraju na ovaj način drugima ili drugačijima. Ja opet navodim jedan primer iz Srbije gde su ljudi upravo iz nacionalističkih organizacija koje su protestovale kad je Radovan Karadžić uhapšen, palile kontejnere u koje su trebali da budu smešteni Romi. Znači, te grupe i ti koncepti su prepreka stvaranju jednog inkluzivnog društva koje će da uključi sve ljude. Isto tako imamo i problem žrtve. Mislim, šta je sa integracijom žrtava u društvo? Jer žrtve su ljudi kojima se stalno uskraćuju prava i da li ljudima kojima se osnovna prava, a za žrtve su pravo na istinu i pravdu zaista osnovna prava, da li oni mogu da se na potpun način integrišu u takvo društvo koje im ta prava uskraćuje? Znači, naša odgovornost je i da pomognemo i da doprinesemo da žrtve povrate taj osećaj sigurnosti i samopoštovanja. Znači, ovde smo pomenuli i institucije i zvanične institucije, to je vrlo bitno, jer mladi svojim odgovornim odnosom prema prošlosti i svojim angažmanom u tom procesu utvrđivanja činjenica daju primer i zvaničnim institucijama kako treba da se ponašaju. Tražimo da institucije podrže taj proces jer one su veoma bitne. One znači i prenose i stvaraju sisteme vrednosti i obrasce ponašanja koje mogu da zaista doprinesu čitavom ovom procesu, a mogu i da ga otežaju dosta ozbiljno. Znači, i zbog toga upravo što su mladi generacija koja, kažem opet, nije odgovorna za ono što se dešavalo u ratovima, u vreme kada se dešavalo, mladi sad imaju posebno pravo da neka pitanja, sve ovo o čemu smo pričali, postavljaju starijim generacijama, generaciji svojih roditelja, da pitaju zašto ste učestvovali, zašto ništa niste učinili ili zašto niste učinili dovoljno da se to ne desi. Ali mladi danas imaju tu mogućnost da učine dovoljno, da žrtve ostvare svoja prava i da se ovo društvo suoči sa prošlošću jer kroz ostvarivanje prava žrtava mi gradimo to novo društvo. Kao što je borba crnaca u Americi šezdesetih i sedamdesetih godina transformisala čitavo društvo, kao što je ona bila u to vreme nerad demokratije jednog društva i stvorila bolje društvo ne samo za te crne ljude nego za sve ljude koji su tamo živeli. Tako je sada mera demokratičnosti ovog društva borba žrtava za njihova prava. Kroz proces ostvarivanja prava žrtava mi izgrađujemo novo društvo. I u tom smislu imaju odgovornost prema svojoj budućnosti jer to će biti društvo u kome će oni da žive.

Eugen Jakovčić: Samo kratko. Zapravo interes nam je bio da preko velikog broja izlagača, iako se to kosi s nekim našim pravilima, vidite koliko je ljudi uključeno u ovaj proces, koliko su aktivni, naročito zapravo ljudi pri ovoj grupi mladih i organizacija za mlade tako da eto i na toj razini smo htjeli pokazati koliko je to ljudi. Ivan Novosel će sada vrlo kratko do pauze nešto reći o iskustvima drugih o utvrđivanju činjenica koje se odnose na prošlost. Naime, ovaj mehanizam tranzicijske pravde, komisije, to je zapravo već poznati mehanizam, koristila su neka druga društva pa evo prije nego što otvorimo ovu raspravu, jer ove dvije sesije, Zašto REKOM i Kakav REKOM, upravo su sesije na kojima ćete vi govoriti uz pomoć naših moderatora i moderatorica. Ivane, vrlo kratko o iskustvima drugih.

Ivan Novosel: Pa dobar dan još jednom svima. Ja ću se pokušavat ne ponavljat, odnosno neću ponavljat sebe, nego moje cijenjene kolege koje su već dotakli moju temu. To je možda dobro jer sada kada ćete slušati o svemu tome i kada ćemo kasnije razgovarati, mnoge stvari će vam biti nejasne, za mnoge stvari ćete možda čuti prvi puta. Mi smo zato tu da vam objasnimo, pritom da vam ne kažemo apsolutno sve, taksativno da vam nabrojimo te da vi onda osjetite naprosto kao

da je sve rečeno. Zapravo nije rečeno, vi ste ti koji morate reći nama šta mislite da bi s ovom stvari trebalo da se uradi, a mi smo tu da ponudimo primjere i da pokušamo odgovoriti na neka vaša pitanja i nedoumice. Kada govorimo o komisijama za istinu, ja ću vam na početku pročitati nazive nekih od njih. Nacionalna komisija za nestale iz Argentine, Komisija za istinu i pomirenje iz Perua, Komisija za jednakost i pomirenje iz Maroka, Nacionalna komisija za istinu i pomirenje iz Čilea, Komisija Gvatemale za rasvjetljavanje povijesti i tako dalje. U svijetu je do dana današnjega postojalo ili postoji više od dvadeset pet komisija za istinu, pomirenje, prijateljstvo i slično. Ja ću ih nazivati sve nekim grupnim nazivom komisije za istinu. Komisije za istinu su jedan od elementa, odnosno mehanizama tranzicijske pravde. Znači, one su povezane, odnosno komplementarne su suđenjima za ratne zločine koja se mogu organizirati na nacionalnom nivou ili na međunarodnom nivou. Bitno je ovdje istaknuti da komisija za istinu ne nadomještaju suđenja, dakle ona nisu zamjena za suđenja koja su u tijeku ili koja će tek uslijediti, nego samo dodatak, dopuna. Zbog toga jer, kao što znate, sudski postupak ima neku svoju posebnu prirodu, dakle neki svoj set pravila koja se moraju poštovati. Vjerojatno ste upoznati sa time da ukoliko dokazi i dovode do određenog mogućeg zaključka, ako nije poštovana određena procedura, naprosto se osobu ne može osuditi ili osloboditi, ovisno o slučaju. Dakle, to su neke prepreke koje su za sudski postupak nužne, a za rad komisije nisu premda ona do određene mjere rabi razvijenu sudsku praksu. Dakle, trend nastajanja komisije nastaje uglavnom nakon 1945. u Latinskoj Americi, a vjerojatno ste upoznati sa nizom državnih udara koje su tamo izvele vojne klike, ili se takav trend javlja na području Afrike. Dakle, možda najpoznatiji primjer takve komisije, a i rasne segregacije je Južnoafrička Republika. Tu su još Sierra Leone i Maroko, zatim u Australiji, odnosno Oceaniji imamo primjer Indonezije i Istočnog Timora. U Europi je možda najpoznatiji primjer Njemačke nakon Dugog svjetskog rata. Poslednja komisija, prema mojim informacijama, koja je u postupku osnivanja je ona u Kanadi., Kada radimo ovu analizu, često uviđamo da su to zemlje trećeg svijeta, te se postavlja pitanje kakve mi veze imamo sa njima? Kao argument protiv toga naveo bih upravo Zapadnu Njemačku i Kanadu, obzirom da usporedba stanja demokracije, brzina tranzicije i trenutno stanje konsolidacije naših država ovdje u regiji i država u Latinskoj Americi u svakom slučaju ide pozitivnom krivuljom prema tim državama koje tako vrlo često nazivamo trećim svijetom. No dobro. Znači, komisije imaju neke svoje razvojne etape, neke svoje elemente koje moraju zadovoljiti i na temu kojih mi vama postavljamo određena pitanja, tražimo vaše odgovore, vaše mišljenje, dakle vaša promišljanja šta mislite o tome. Ja ću sada ukratko da se pozabavim njima jer ih je više od dvadeset pet, te da svaku idemo analizirati, ne bismo se maknuli odavde vjerojatno još tjedan dana. Dakle, sve započinje osnivanjem komisije. Komisija može biti osnovana ili odlukom predsjednika, ili odlukom vlade, ili odlukom parlamenta ili odlukom nekog međunarodnog tijela koje ima mandat za osnivanje komisije. Bitna stvar kada se govori o komisijama je period rada. Komisije, dakle, imaju strogo ograničen period rada, dakle to je obično od nekih osamnaest mjeseci do tri godine plus maksimalno šest mjeseci za finalizaciju glavnog izvještaja. O strukturama komisije neću previše govoriti zbog toga jer se one razlikuju od komisije do komisije, ali to je bitno za našu daljnju raspravu, da razmišljate o tome da se tu radi o nekoj teritorijalnoj strukturi, o nekoj funkcionalnoj strukturi i tako dalje. Bitna stvar za uspjeh komisije i implementaciju preporuka i samu prihvatljivost rada komisije, prepoznatljivost, je izbor članova komisije. Taj proces mora biti transparentan, u tom procesu moraju biti zastupljene sve društvene skupine i tako dalje. Znači, to je tema o kojoj definitivno moramo danas pričati. Mandat komisije, dakle onaj *core* oko čega se najviše u početku može zaključiti da li će komisija biti uspješna ili neuspješna, tu se istražuje opseg kršenja ljudskih prava, dakle koji zločini, odnosno koja kvalifikacija će biti

upotrijebljena pri opisu, dakle koji zločini su uključeni, koji nisu, koji tip propisa: da li međunarodni, da li domaći, se upotrebljava prilikom klasifikacije i rada komisije i tako dalje. U svemu tome je definiran i rok trajanja, metode kojima radi komisija, metode prikupljanja podataka, metoda arhiviranja i tako dalje. Postoje dva modela koja su nam vrlo značajna i o kojima se još uvijek raspravlja, što na konzultacijama, što u okviru buduće mandatne skupine. Pretpostavljam da će definitivno preovladati model, ako ima ovdje pravnik među vama oni ga vjerojatno znaju, model užeg definiranja mandata i šireg definiranja mandata, no o tome ćemo kada ćemo govoriti o tome kakav bi trebao biti REKOM. Cilj komisije je ono na što je komisija fokusirana. Dakle, vrste kršenja ljudskih prava i tu, kao što ste vidjeli u filmu, ja pretpostavljam da će se postaviti danas to pitanje, o tome da li se komisija treba baviti i uzrocima rata. Dakle, to je pitanje koje se također definira u mandatu. Ako se to pitanje ne definira u mandatu, onda je naprosto rad komisije otežan. Metodologija rada komisije isto ovisi o tome kako se razradi. Dakle, tu je još nekih pet-šest poglavlja. Kao što vidite, nemam vremena niti proći kroz njih, da vas uvedem, ali imamo nakon toga sat i pol za diskusiju o tome kakav bi trebao biti REKOM. Vi ćete imati pitanje tu o tome pa ću vam ja pokušati onda dati odgovore na njih. Ono na što bih još bacio pažnju sljedećih tridesetak sekundi je pitanje zbog čega smo mi danas ovdje, na koji način se mladi mogu uključiti, koja je uloga mladih, konkretno vezana uz ovaj mehanizam. Ja sam to podijelio na tri vrlo jednostavne cjeline: uloga mladih prije, za vrijeme i nakon rada komisije. Dakle, uloga mladih ovdje nije specijalna na način da su mladi jedina društvena skupina koja jedina nešto radi. Tu su još i vjerske zajednice, tu je civilni sektor *en général*, tu su udruge za zaštitu ljudskih prava i tako dalje. Dakle, ona uloga mladih koja je po meni najbitnija za vrijeme, prije i u vremenu rada komisije je to da organizacije mladih podupiru cijelo vrijeme taj proces u kontekstu da u nekim javnim istupima i kroz neka obrazovanja za mir i toleranciju i ljudska prava daju *inpute* svojim ciljanim skupinama na koji način raditi. Uloga nakon rada komisije je vrlo specifična i vrlo bitna. Tu postoje tri vrlo zanimljiva iskustva. Opet je riječ o dvije europske zemlje, odnosno o tri, o Njemačkoj kao centru nakon Drugog svjetskog rata. Znači, opet je postojala trostruka interpretacija, u Francuskoj, Njemačkoj i Poljskoj. Zaslugom povjesničara sa sve tri strane razvila su se dva projekta gdje sa jedne strane imamo zajedničku povijest, od njemačko-francuskih sukoba u vrijeme Napoleona III, da ne ulazimo sad preduboko u to, jer su njemački i francuski povjesničari zajedno povjeravali podatke i zajedno iznjedrili udžbenike, dakle gdje se uči jedna povijest u Francuskoj i Njemačkoj. Ista stvar je napravljena i za zajedničku povijest u Njemačkoj i Poljskoj. Dakle, to je trend gdje za činjenice koje postoje ne smije biti postavljanja pitanja da li je ta činjenica istinita s ove ili one strane, nego naprosto treba postavljati pitanje da li je ta činjenica istinita i općenito. Sa druge strane postoji jedna inicijativa na Balkanu. To je jedna grčka organizacija koja se bavi isto nekim suočavanjem sa prošlošću. Mislim da je to izašlo 2008. godine, znači projekt zajedničkih čitanki povijesti koje obrađuju zajedničku povijest Balkana od provala Osmanlija na ovaj prostor do današnjih dana. Uloga organizacija mladih je u svemu ovome da te materijale koji su iznjedreni uvede u svoje programe obrazovanja, u neke svoje aktivnosti i naprosto da kao obrazovno-edukativnu komponentu u svoje programe uvrsti generalno obrazovanje za ljudska prava, za toleranciju i za mir. Dakle, to je ona uloga gdje organizacije mladih, ali ne samo one, mogu doprinijeti u najvećoj mjeri i pacifikaciji ovih društava. Sva ostala pitanja i još neka pojašnjenja imat ćemo dalje u sklopu ove sesije koju ja moderiram. Hvala.

pauza

Anamarija Sočo: Dobar dan vam još jednom. Nadam se da ste se uspjeli malo odmoriti i okrijepiti i probuditi nakon ove naše pauze. Još vas jednom lijepo pozdravljam. Dakle, ja sam Ana Marija Sočo i dolazim ispred Mreže mladih Hrvatske. Neću vam održat nikakvo predavanje, već bismo u ovom dijelu željeli da otvorimo diskusiju s vama i da vi nama kažete što mislite o čitavoj ovoj stvari, odnosno o svemu što ste čuli. Dakle, prvo smo imali jedan mali uvod o tome što naša koalicija, dakle, široka platforma, tristotinjak organizacija radi i zašto je njima svima važno da zagovaraju ovu regionalnu komisiju. Isto tako ste imali priliku čuti kako je tekao konzultacijski proces do sada, znači tko je sve bio konzultiran, koji su neki glavni nalazi svega toga i sa posebnim naglaskom na konzultacije s mladima. Imali smo priliku čuti i nešto o iskustvima drugih komisija i jednu osobnu perspektivu jedne mlade osobe, dakle Marko nam je rekao što on o svemu tom misli i zašto on misli da je ovo važno. Dakle, sad ste vi na redu. Nama je zaista važno da vi sada ovdje kažete što mislite o tome. Dakle, što ti, ti, ti, kao pojedinac, kao osoba misliš da li je ovo vama važno kao članu vaše zajednice, nekom tko je svjestan stvari koje se događaju oko njega. Željela bih zapravo da imamo diskusiju na dvije razine. Znači, prvo je da se fokusiramo na suočavanje sa prošlošću. Dakle, mislite li da je važno da vi kao mlada osoba od dvadeset, dvadeset pet, trideset godina, uđete u taj proces, da se na osobnoj razini i na razini društva suočite s prošlošću, a s druge strane da porazgovaramo i da kažete što mislite o tome zašto je ova regionalna komisija važna i da li će ona i na kakav način zapravo doprinijeti nekakvoj normalizaciji odnosa i svim onim ciljevima koje smo do sada, dakle, napomenuli. Ne znam koliko vam je na kraju krajeva sve to jasno iz prethodnog. Dakle, koja je ideja čitave te komisije. To bismo isto željeli vidjeti. Ako imate bilo kakvih pitanja, svakako ih postavite. U svakom slučaju, željeli bismo čuti što vi o tome mislite. Isto tako željela bih da steknete dojam da nam možete zaista slobodno govoriti o bilo čemu. Nemojte se suzdržavati, nemojte mislit sad da jer vas neko snima da je to sad neka tajna služba ili ne znam šta. Dakle, zaista bilo koje mišljenje koje imate slobodno ga iznesite. Otvorite se u debati i vidjet ćemo šta će iz svega toga izaći. A policija će vam zakucat na vrata poslije. Dakle, sad zaista lopticu prepuštam vama i mikrofon prepuštam vama. Ako bilo tko želi iznijeti bilo kakve impresije, recimo, o ovom što smo do sada čuti, vrlo je dobrodošao ili dobrodošla.

Jelena Kolesarić: Jelena Kolesarić, SOS telefon, Virovitica. Moje osobno mišljenje, iz perspektive mlade osobe, je da suočavanje s prošlosti ne bi radila na taj način. Znači, bitno je da se zna tko je krivac, da se jednaka povijest uči na svim stranama u regiji, ali nekako više mislim da se može postići ako radimo na mladima za budućnost. Znači, edukacijom nenasilja možemo više postići nego reći taj i taj je kriv za to i to. Znači, to radimo uz suočavanje, a to je i veliki korak ka budućnosti. Isto tako gospođa, primjera radi, koja je bila u filmu, koja je ostala bez sina. Nemam dijete, mogu samo pretpostaviti koliko je teško ostati bez tako voljene osobe, ali mislim da se s njom, recimo, više treba raditi na tome da one može oprostiti, da krene dalje nego joj reći ime i prezime. Jer samo ime i prezime osobe, što se dogodilo tu ženu bi možda natjeralo da potakne agresivnost u sebi, da ode i golim rukama zadavi tog čovjeka. Znači, važnije je da ona može oprostiti, ne zaboraviti, to naravno nikako, ali da može nekako da pevaziđe to, da ne sprječava sebe u svom razvitku, oslanjajući se stalno na nekakav poticaj mržnje ili takovog nečega. Ne znam.

Emina Ogrizek: Hvala. Ja sam Emina, isto iz Daruvara. Mislim sve je to u redu, slažem se djelomično, s tim da bi ona trebala samo saznati, a zatim raditi na sebi, na potiskivanju agresivnosti. Ja nemam takva sjećanja, gubitka neke bliske osobe, jer sam bila mala. Deset

godina sam imala i bili smo izolirani od svih tih nasilja. Bili smo tri mjeseca u Češkoj, deportirali su nas naši roditelji. Moja sjećanja su da smo se igrali šrapnelama i čahurama i razbijenim komadićima stakala, da je baki i dedi granata prošla kroz kuću i pala na jastuk i nije eksplodirala. Zapravo nemam neke traume ja osobno. Sa tog stajališta mi se jako sviđa ova inicijativa i ideja da se napravi nekakva istina oko koje bi i jedna i druga strana postigle konsenzus. Znači, O. K. suočavanje sa nekakvim imenima i prezimenima, znači što ste vi rekli da to nisu ljudi, to nisu ni Srbi, ni Hrvati, nego su ljudi koji su radili te zločine. Ali bitno je da se utvrde činjenice baš zbog tog sužavanja prostora, manipulacija i laži zato što se treba graditi od temelja. Ne možeš se ti boriti nekakvim nenasilnim komuniciranjem ako nema temelja da su odnosi raščišćeni, da tu nema sad poricanja nekakvog tvog traumatskog iskustva.

Eugen Jakovčić: Vrlo kratko. Činjenice su jako važne i neovisno o ovom procesu neke od organizacija, odnosno pokretačice ovog procesa, proradile su upravo na tome. Naime, IDC u Sarajevu je napravio popis stradalih i nestalih u Bosni i Hercegovini, došlo se do brojke. Već ta sama činjenica koju je iznio tada prije godinu dana, čini mi se i više, IDC u Bosni i Hercegovini, znači da je stradalo po njihovom popisu koji se temeljio, naravno, na svim relevantnim metodama, sto tisuća ljudi izazvalo je veliku uzbunu. Jer je već samom tom činjenicom srušena je čitava jedna mitologija koja se gradila na brojkama. Naime, Bošnjaci su smatrali da je samo njih toliko poginulo, a sada smo došli do brojke da su svi zapravo, Srbi, Hrvati i Bošnjaci, u toj brojci. Takav popis stradalih i nestalih u ovom trenutku u Hrvatskoj radi Documenta. Fond za humanitarno pravo je napravio popis za Kosovo. Čini mi se trinaest tisuća stradalih. Znači, deset tisuća Albanaca i tri tisuće Srba. Već same te brojke u početku zapravo ruše onu početnu osnovu za stvaranje tog pogonskog goriva koje je glavno za tu mržnju. To smo iskusili sa pripremanjima i u jeku akcije. Vi ste bili premladi, ali medijski temelj za rat devedesetih je velikim dijelom bio zasnovan na tim brojkama. Je li u pitanju Jasenovac, je li u pitanju Bleiburg, ali u ovom konkretnom slučaju radilo se o Jasenovcu i sad u ovom konkretnom slučaju zapravo činjenice se upravo odnose na to da na neki način budu zapisane jer te činjenice nisu samo brojke koje mi prikupljamo. To su imena i prezimena. Naime, svaki broj odgovara kartonu žrtve, a žrtvi točno u tom kartonu piše što se dogodilo, koje nacionalnosti, je li bio vojnik, civil i tako dalje. Upotpunjujem jednim velikim dijelom ovo tvoje izlaganje i mislim da je to jako važno i da je to dobar temelj, i to će biti velika baza za buduću komisiju koja bude radila. Ali ono što je također važno i što bih htio potaknuti kod vas, a to je da mi smo se ipak fokusirali samo na činjenice, nismo htjeli ući na taj sklizavi teren uzroka tko je započeo, kad je sve to krenulo, to nam se činilo naprosto, evo bit ću vam iskren, to nam se činilo čak totalno neproduktivno. Naime, bilo je potpuno suludo krenuti s pričom koja naprosto ne uspijeva. Jer svi godinama govore o tome i kreću u priču suočavanja sa prošlošću, govorim o ovom *main stream* području, tko je započeo, a znamo gdje onda to završava. Mi u ovom trenutku govorimo i krećemo u suočavanje s prošlošću, s ovog našeg aspekta utvrđivanja činjenica. Mislimo da je to jako važno, da to može biti dobra osnova. E sad, da li će to dovesti do pomirenja, ja ne znam, ali mi to zaista želimo. Pomirenje, nekog mirit, to je individualni čin. Vi ste spomenuli ovu majku koja je izgubila sina, zaista tko ima pravo i moralne nekakve osnove da njoj kaže da se ona s bilo kim miri. To zaista je njeno individualno pravo i ona mora to sama negdje u sebi procesuirati, ali ono što je važno to je, čini mi se, da mi ipak, ovim doprinosimo, odnosno osnažujemo proces pomirenja jer ono što se sad na tom planu pokušava raditi, dat ću vam kroz jedan zanimljiv primjer. Vi ste imali logoraše koji su bili u srpskim logorima u Zrenjaninu, koji su upravo željeli tamo u Stajićevu, logoru pokraj Zrenjanina, postaviti ploču. Znači, naši logoraši iz Hrvatske, branitelji, su pronašli predsjednika,

političara tamo lokalnog koji je isto tako to želio tamo napraviti zajedno s njima. I krenuli su u realizaciju te ideje i došlo je do katastrofe. Javila su se razna udruženja tamo u tom Zrenjaninu, oni neće. Šta vam želim reći? Ideja je bila da se napravi jedan takav iskorak koji ide ka pomirenju, a zapravo stvorio se kaos u lokalnoj zajednici. Došlo je gotovo do incidenta. Naime, da su logoraši i dalje inzistirali na tome da će postaviti ploču, došlo bi do sukoba tamo. To vam želim reći. Meni se možda čini da REKOM ima kapacitete da ovo jednom širom regionalnom pričom te postavi dobar temelj da i te stvari možemo raditi. Ali na jedan, određen, pravi način, obilježavanjem mjesta, to smo i danas spomenuli, memorijal je također u misiji ove inicijative. Tako da možemo napraviti jednu dobru metodologiju i način kako to radit da doprinosimo, jačamo procese pomirenja, a da ne izazivamo sukobe i da zapravo izravno ne vršimo štetu tom procesu. Bilo je ovo samo jedno malo pojašnjenje.

Jelena Kolesarić: Jelena SOS Virovitica. Ja bih samo htjela reć, možda ste me krivo doživjeli, shvatili. To primjećujem iz ovoga. Ja ne želim da se zažmiri, zaboravio sve što se dogodilo, ali kada su u pitanju mladi, smatram da se puno više može napraviti na toj nekoj neformalnoj edukaciji i na učenju ljudi da poštuju jedni druge i da poštuju različitosti. Moje je društvo takvo da ja nemam prilike vidjeti mržnju. Stvarno se puno krećem i putujem, među ljudima sam. Jednostavno ni ne želim druge koji bi me u tome sputavali pored sebe. Naravno, to je pravo svakog čovjeka. Kažem, kad su u pitanju mladi, mislim da se puno više može napraviti na taj način da se djeluje na njih. Jer i sami ste rekli, stavljanje te spomen-ploče, to je činjenično što se dogodilo. Da su ljudi ipak bili malo senzibilniji, da bi se ta ploča i postavila, da se radilo s ljudima, a ne to što se tamo dogodilo.

Karolina Melnjak: Dobar dan. Ja sam Karolina iz Zagreba. I u principu, imala sam bezbroj pitanja kad je to cijelo izlaganje bilo. Malo sam skrenula. Uvod je bio predugačak, ali ovo je sve bilo jako interesantno. I sad ja mogu samo sa svoje nekakve individualne strane gledat. Recimo, mi živimo u jednom dijelu Zagreba koji je malo izvan Zagreba. Manja je sredina i funkcionira po principu sela. Imamo dvoje susjeda koji su nezdodni, iskreno. Veliki Hrvati, recimo, primjer. Ali takvih ljudi ima i ja mislim da treba isto tako na takvu ciljanu grupu ići. Znači, ne samo na neke ljude koji imaju blaže stavove, koje možeš pridobit, znači treba i na takve ljude ić. Treba ih moć senzibilizirat, malo ih senzibilizirat za nešto. Živjela sam u jednom periodu, velikom periodu svog života blizu Roma. Znači, nije samo naše društvo problem, Srbi i Hrvati. Veći je i to problem. Evo kad svi pričaju o nekakvo svoje subjektivno iskustvo s ratom, ja sam iz miješanog braka. Srpkinja mi je mama, a tata je Hrvat. I to je meni bilo jako emocionalno razdoblje, a ustvari sam živjela u Zagrebu gdje ništa nismo proživjeli, osim trčanja po skloništima. Ali imam obitelji, znači, i u Srbiji, i u Bosni i u Hrvatskoj. I meni je to ustvari cijeli košmar. Kad gledam, ja i Una Kociper smo se znale često svađati, živimo zajedno, ona je živjela u Karlovcu gdje je rat bio intenzivan, a ja sam živjela u Zagrebu koji je ipak bio zaštićena sredina tada. Ali moji su bili protjerivani, paljene su kuće po Bosni, a s druge strane bratić mi je bio u HOS-u (Hrvatske obrambene snage), išao je u tu istu Bosnu. Onako, strašno nešto. Pravnik sam, usput, i strašno sam ljuta na čitavu pravnu državu danas. O tome intenzivno vodimo razgovore. Žalosno je da je to jako mladi čovjek, nema boljeg od njega. Jer mi što god pričamo, interesne skupine danas su nažalost loše. Na vrhu, na čelu, loše su. Meni je to sve jako emocionalno sad kad pričam. Treba jako pazit pri provedbi te komisije. Ideja je super, za pohvalu, samo jako treba pazit pri odabiru ljudi, kako pravnika, tako sociologa, treba uzet stvarno stručnjake i nastojat da te interesne skupine ne utječu toliko na to. Vrlo je bitno, po meni, utvrdit tko je žrtva jer taj čovjek je bio

čovjek, umro je. Imala sam dečka davnih dana, kojem je deda negdje na Bleiburgu nestao. Nije isto kad znaš tu je, on je, ime i prezime, priznato je ustvari. Isto tako da Una Kociper nestane, meni bi bilo strašno teško i htjela bih znat odgovor. Ili bilo tko od moje obitelji. Hoćeš odgovor nekakav. Ali ja sam izrazito blaga kao osoba po tim pitanjima. **Ima ljudi koji su strahovito, tako strahovito čvrsti u tim svojim stavovima i tu treba radit nekakvu promjenu. Nastojat promijenit nešto. Isto tako treba uzet branitelje u obzir jer masa tih ljudi je sa osamnaest godina otišla u taj rat.** Ti u principu sa osamnaest godina nemaš nikakvih spoznaja u životu, neki ljudi jednostavno su povodljivi. I oni se boje, oni su sad u strahu.

Una Kociper: Dobro, ja bih se pozvala u biti na ove relacije. Una Kociper. Ja sam inače iz Karlovca, ali živim u Zagrebu, radim tamo. Uglavnom, hoću se pozvat na tu relaciju budućnost-prošlost. Vidim da to svi nešto vrtimo te prošlosti i budućnosti. **Mi mladi stalno volimo gledat u budućnost i govorit to se nas previše ne ne tiče, ajmo mi malo to zaboravit što su ovi tu starci sve radili, nisu radili, ovi su se pozivali na ovo, na ono. Nije bitno, mi idemo naprijed. Onda se zaletiš na Glavnom kolodvoru u nekog skinsa koji će tamo tuć Srbina, pедера, ne znam, tući će ovog, onog, nije bitno sad koga. Cigana, lijevo, desno. Onda shvatiš da su možda relacije prošlosti, budućnosti prilično isprepletene i da nije budućnost bez prošlosti, jednostavno ne postoji. Tako da se ne slažem s onim da ne treba utvrdit imena i da imena nisu bitna. Bitna su imena i žrtvi, bitna su imena i počinitelja. Jer dok ne utvrdimo tko su u principu te žrtve, točno koliko ih ima, čak nije bitno, toliko bitno koje su oni nacionalnosti ili već svjetonazora, pogleda na svijet i dok ne utvrdimo tko su ti počinitelji imenom i prezimenom, stalno će se vući taj kolektivitet, ta neka kolektivna odgovornost koja će se svodit na to da su svi Srbi išli ubit sve Hrvate ili onda da su svi Hrvati iz Knina ili od kud već, išli u odmazdu pobit, brže-bolje osvetit se tim Srbima, nekima, imaginarnoj skupini Srba ili koga već koji su se tamo nalazili i zato smatram da je strašno bitno utvrdit ta imena i meni se zbog toga to čini najbitnije moguće što se može napraviti. Znači, baš to što si ti pričao, napraviti popise i s popisa vidjet konkretno o čemu se radi jer bez činjenica zapravo nećemo ni imat budućnost jer će se dogodit da baš zbog tog što prošlost nije utvrđena da prošlost nije bitna i da možemo zataškat i zaboravit. Ta budućnost devedesetih je proizašla iz neke prošlosti, pričali mi o Bleiburgu, pričali mi o Jasenovcu, o čemu god, izašla je iz tih nesređenih odnosa koji su samo dalje rađali nove, zdrave, krasne svjetonazore koga god već, tih naših lijepih etničkih skupina.**

Darija Marić: Darija Marić. Htjela sam se nadovezat na vas dvije i reći da branitelji jesu isto tako uključeni u ovaj proces. Imali smo u Donjoj Stubici već jedne konzultacije sa braniteljima i braniteljskim organizacijama. I budući da si ti Una Kociper rekla da si iz Karlovca, upravo u trećem ili četvrtom mjesecu planiramo još jedne konzultacije sa braniteljima baš u Karlovcu. Znači sa organizacijama braniteljskim iz Karlovca. Tako eto, samo sam to htjela reć. Hvala.

Mirna Bartulović: Mirna Bartulović iz Zagreba. Ja imam samo pitanje. Nisam do kraja shvatila. Komisija je, rekli ste, izvansudsko tijelo, skuplja činjenice, imena... Šta se točno događa s tim dokumentima? Da li će to, recimo, biti dato na uvid žrtvama, ako će žrtve htjet procesuirat počinitelje? Ili je to samo satisfakcija znajem činjenica? Koja će točno relacija bit sa sudom?

Ivan Novosel: Komisija ima razrađenu metodologiju prikupljanja podataka. Nakon što prikupi te podatke, znači prema razrađenoj metodologiji potvrđivanja iz dva do tri neovisna izvora, može se utvrdit da li to odgovara činjeničnom stanju ili ne. Komisija sve te podatke sakuplja, obrađuje,

generalizira u obliku finalnog izvještaja. Dakle, to su uglavnom ogromne hrpetine papira. U Južnoafričkoj Republici je bilo preko sedam tomova, znači to je bilo negdje preko deset tisuća stranica tog materijala. Na koji način se to publicira, na koji način se to daje ljudima na uvid ovisi od razvijene prakse. Mislim da je jako dobar primjer objavljivanje izvještaja argentinske komisije koji je obuhvatao sedam tomova. Oni su to bili saželi i izveli neke reprezentativne zaključke da i domaćoj i svjetskoj javnosti daju na uvid rezultat svoga rada. Oni su objavili knjigu *Nunca mas* (Nikad više) koja je, vjerojatno su neki od vas to čuli, u prvih tjedan dana postala ne samo argentinski *bestseller* nego i svjetski, jer je nakon što je prevedena na engleski bila je prevedena i na veliku većinu ostalih. Što se tiče odnosa, kada obitelji ili žrtve same saznaju što se dogodilo njihovim najmilijima, odnosno saznaju tko je bio počinitelj, to varira od komisije do komisije, odnosno od pravnog sistema do pravnog sistema. Neke komisije kao što je južnoafrička imale su sistem da je počinitelj koji je htio dobiti amnestiju, jer su imali tu mogućnost, to nemaju sve komisije, mogao doći pred komisiju, dati podatke gdje se nalaze žrtve, znači ispričati ono što se dogodilo, šta je on napravio. Ako je u tom bio iskren, a prilikom toga su ga bili unakrsno ispitivali, znači i neki tužilac i neki njegov odvjetnik i sama žrtva i članovi komisije, mogao je dobiti amnestiju, samo ako je njegov zločin bio politički motiviran. Dakle, ako se radilo, da uvjetno kažem, o običnom kriminalu, on nije mogao dobiti amnestiju. Od nekih tisuću i petsto proglašanih amnestija jako mali broj ljudi ih je zapravo i dobio zato jer se bilo tvrdilo da su motivi bili sasvim drukčiji. Dakle, to je približavanje sudske prakse i prakse komisije. Drugi primjer je kad komisija sve svoje uvide, sve podatke i činjenice koje prikupi prosljeđuje tužiteljstvima i državnim odvjetništvima sa kojima je u neprestanoj komunikaciji. Na temelju tih podataka oni mogu ići u druge izvidne radnje ili naprosto imaju već dovoljno podataka koje provjere da mogu pokrenuti odgovarajući sudski postupak. Dakle, komisija je upravo ta koja na neki način osigurava podatke. To je, na primjer, u Hrvatskoj jako značajno jer već par godina za redom imamo sedamsto neriješenih slučajeva koji se klasificiraju kao ratni zločini. Dakle, taj broj je najmanje dvije godine za redom jednak. Po tom pitanju se nije ništa promijenilo.

Eugen Jakovčić: Mi smo jučer imali konzultacije sa pravosuđem, odnosno sa ljudima iz Državnog odvjetništva, sa sucima i sa pravnicima, znači odvjetnicima, uglavnom onim odvjetnicima koji zastupaju žrtve i koji su naravno imali jako veliko iskustvo. Mi smo u ovom trenutku formirali ekspertnu skupinu. Upravo danas počinje sa svojim radom. Ona se sastoji od pravnika, sociologa i povjesničara i ona će zapravo raditi na tom modelu, razvit će ovo o čemu ste vi govorili, a negdje na temeljima onoga što je govorio Ivan Novosel. Ja moram reći da tamo gde su postojale sve dosadašnje komisije, u Argentini, Gvatemali, Sijera Leoneu i Južnoj Africi, nije bilo suđenja za ratne zločine. Mi smo ipak zahvaljujući tom pritisku i Haagu imali taj *ad hoc* sud u Haagu koji se sad bliži svom kraju, ali na taj način smo potaknuli domaća pravosuđa da rade i procesuiraju ratne zločine. Prema tome mi tu priču već jednim dijelom imamo na sudovima. Kakvi će sad bit modaliteti odnosa tog svjedočenja pred komisijinom, to su vrlo osjetljive stvari, govorimo o ljudskim pravima koja moraju svima biti zagwarantirana. Moramo biti sigurni da će svjedočenja biti vjerodostojna, da svjedočenja neće biti u nekom drugom cilju ili da neće biti ponukani nekom željom za osvetom. To su vrlo osjetljivi mehanizmi, ali njima će se u ovom trenutku zaista baviti pravnici i možda ćemo mi negdje iznaći neki svoj model. Modaliteti postoje, pravnici su jučer iznosili nekoliko tih načina, i to je tema koja mislim nije relevantna sad za ovu našu raspravu, ali je dobro da vas ona interesira. O tome će se itekako voditi računa, kao i o onome što ste na početku postavili i kasnije također govorili o tome, o

odnosu počinitelja i žrtve. To je također osjetljivo pitanje. Njega je spomenuo i Ivan Novosel i to će biti na poseban način regulirano. Za sada, žrtve su rekly u ovom konzultacijskom procesu da ne žele nikakve amnestije. To je generalni zaključak. S tim da postoje i ljudi koji još nisu našli svoje najmilije i oni bi, kako bih vam rekao, oni bi išli crnom vragu samo da saznaju gdje su kosti žrtava. U tom cilju oni bi dali amnestiju. To je vrlo osjetljivo pitanje i ono se mora precizno izvagati. Žrtve tu imaju različite stavove, ali jedan od glavnih stavova koji se do sada provlačio je da ipak ne bi željeli da postoji jedan takav mehanizam da se zauzvrat za svjedočenje dobije amnestija.

Lana Penezić: Svakako podržavam ovaj projekt. Smatram da je bitan. Smatram da je bitno utvrditi činjenice i želim živjeti u društvu koje ima hrabrosti suočiti se s prošlošću jer, slažem se sa svim što je Una Kociper rekla, ako nema toga, nema budućnosti. Dobre budućnosti. Mene zanima, šta mi mladi možemo napraviti do osnutka, do komisije. Što mi možemo konkretno napraviti da pomognemo u cijelom tom procesu, osim nekakvim privatnim, individualnim širenjem svijesti?

Anamarija Sočo: Tko bi želio odgovoriti?

Mirjana Bilopavlović: Ja ću pokušati.

Anamarija Sočo: Izvoli.

Mirjana Bilopavlović: Mirjana. Ja ću samo djelomično odgovoriti. Zašto su nama mladi važni? Važni su zbog toga da ovu ideju mogu promovirati svojim prijateljima i prijateljicama za dobit onaj dio mladih koji su u ovom trenutku indiferentni. Ja jednostavno dobijem bijeli miš boju, jež frizuru kad čujem vaše vršnjake, plus minus par godina, koji kažu: to nije moj problem, to je problem onih koji su to prouzročili, neka se oni nose s tim. Da, njihova je odgovornost za to, ali je naša odgovornost da kažete ono što je rekla Mreža mladih Hrvatske na jednom svom sastanku konzultacijskom, odnosno mladi su rekli - ne u moje ime. Mislim da je to strašno važno. Zbog toga u tom procesu idu ove konzultacije s mladima. Drugi razlog zašto ste nam vi mladi ovdje jako važni je što ćemo mi morati u procesu prikupiti 240,000 potpisa za Republiku Hrvatsku. Mi ćemo se obratiti vama i zamoliti vas da nam budete volonteri na štandovima koji će biti na manjim ili većim mjestima i zapravo pokušati pridobiti ljude da i mi doprinesemo tom broju od milijun potpisa u regiji, da bi onda naše zemlje morale osnovati komisiju, odnosno jedno tijelo koje će se baviti suočavanjem s prošlošću. I treća stvar zašto ste tu: zbog toga što ste odgovorni za ono što si ti Lana Penezić rekla, da želiš živjeti u društvu koje neće biti opterećeno prošlošću. Znači, vi ste sami odgovorni za ono što se događa danas, a isto tako kreirate uvjete kako ćete živjeti sutra.

Anamarija Sočo: I ja bih isto još samo željela nadodati da neki od vas radite u školama i organizacijama civilnog društva. Možda se bavite mladima ili neki drugim društvenim skupinama te nam je dosta važno da u vašim aktivnostima pokušate isto na neki način progurati ovu temu na načine koji su naravno bliski mladima kroz aktivnosti koje su zanimljive mladima, koje će mlade privući, ali na način da se ipak uključe, da razgovaraju o ovoj temi, da stvore mišljenje o tome, da isto tako pokušavaju zagovarati ovu priču tako da ako ste u takvom nekom kontekstu, ako radite s mladima i ako imate mogućnost da na tom djelujete, svakako vas pozivamo da to i radite.

Božo Žonja: Božo iz Centra za mirovne studije. Ja bih se samo htio nadovezati na prvu stavku što je Mirjana Bilopavlović rekla sada, to je ono što se provlači u principu kroz cijeli ovaj proces konzultacije to da kolektivna krivica ne postoji. I u principu je jedna od osnovnih stvari u vezi sa pitanjem “zašto koalicija za REKOM“, je da se upravo utvrde činjenice, da se ne prozivaju ljudi, neki, svi, nego isključivo oni koji su za to odgovorni. A i budući da je ova radionica zašto REKOM, prostor Balkana je to valjda trebao naučiti još '45. kada je naprosto iz jedne tvorevine ušao u drugu bez ikakvog suočavanja s prošlošću. Vi ono što sad spominjete Jasenovac i Bleiburg to je jednostavno zamrlo s tim i onda sad ne čudi što se u devedesetima ponovo vratila ta retorika koja je bila na kraju '45. Njemačka koju ste također spomenuli kao pozitivan primjer prakse komisije je definitivno nešto iz čega se treba učiti budući da je Njemačka bila na poraženim stranama i u Prvom i u Drugom svjetskom ratu. Nakon Prvog svjetskog rata vi ste imali Njemačku koja je praktički bila potpuno preuzela identitet krivca, nakon toga nije bilo apsolutno nikakvog suočavanja, nikakvog uopće pomirbe na toj razini i vi ste nakon desetak, petnaest godina ponovo imali istu situaciju. Oni su tada shvatili o čemu se radi. Tada se na Njemačku nije gledalo isključivo kao na krivca, a danas u Hrvatskoj isključivo promatramo Srbiju kao glavnog i odgovornog krivca i ona se isključivo targetira na taj način, a oglašava se samo u identitetu žrtve što u principu ne dovodi nikakve rezolucije do kraja i zato smatram da upravo na ovakav način možemo stvari promijeniti. Mislim da se jednostavno činjenično dokaže, da nema žrtve i krivca kolektivno, nego individualno. Hvala.

Cvijeta Senta: Cvijeta Senta, Centar za mirovne studije. Željela bih se osvrnuti na ovo tvoje prvo pitanje zašto je i da li nam je, a očigledno da nam jeste kada smo ovdje na ovaj subotnji dan, važan proces suočavanja sa prošlošću. Meni je to iznimno važno jer proces suočavanja s prošlošću vidim kao proces neotuđiv od promišljanja uopće društva u kojem živim. Ja sam odrasla tokom devedesetih koje osim rata uključuje, krajem devedesetih, period nakon mirne reintegracije Podunavlja '97. koju ja vidim kao kraj rata. *De facto* u Hrvatskoj kraj devedesetih nije bio režim u kojem sam ja tada željela živjeti i mislim da sam bila zaključena za ostvarivanje nekakvih socijalnih kontakata sa mladima i svojim kolegama iz Europe i sa Istoka, iz Srbije, Makedonije. Zbog toga se pitam koliko smo generacijski srodni. Ja sam '79. godište i samo bih vas pozvala da se prisjetite koja retorika je preovladavala. Da li ste nedavno gledali dokumentarni film *Novo vrijeme* na RTL televiziji? Meni je stvarno pozlilo kad sam čula retoriku političara i ljudi koji su bili dominantne javne figure. Čini mi se da se mnogo napravilo od promjene režima, od njegovog otvaranja, ali nije se napravilo dovoljno. Kada vidimo da je u Bosni i Hercegovini napravljen popis žrtava i kada to usporedimo sa Hrvatskom u kojoj još nije napravljen krajnji popis branitelja, i kada shvatimo da Documenta radi na tome, dakle ne država, državi čak nije niti u interesu da se napravi popis žrtava, jer tada bi zaista možda neke brojke došle na čisto i naprosto ne bi se moglo manipulirati sa brojevima i stvarati taj mit o našoj nacionalnoj patnji kao najvećoj patnji ikada. Takva retorika postoji i dalje kod nekih pojedinaca u našem društvu. A ono što je mene definitivno motiviralo da se uključim u čitavu ovu priču je promišljanje što se dogodilo i kako je to izgledalo nakon rata, čini mi se da se užasno puno pažnje posvećivalo vojnicima koji su se vratili iz rata, a ne toliko žrtvama koje su naprosto trebale imati prostor i ja vidim zato da Koalicija za REKOM daje taj prostor žrtvama da javnim slušanjima, odnosno javnim svjedočenjima kakva se upriličuju na forumima, da ispričaju ono što im se desilo i da na taj način prođu kroz neku vrstu katarze. I ne samo oni nego i ja isto. Slušajući neke kojima se

tragedija desila shvatila sam da ovo društvo nikada neće biti pravedno. Tako ja vidim stvari i to je moj osobni stav. Htjela sam to podijeliti sa vama.

Marko Veličković: Marko Veličković, Centar za razvoj civilnih resursa. Iskustva javnih saslušanja su ovdje vrlo bitna. To što je Cvijeta Senta pomenula. Ja sam tamo prvi put imao prilike da vidim različita udruženja žrtava različitih nacionalnosti, isto tako svedočenje žrtava različitih nacionalnosti. I tu sam prvi put video da tu atmosferu ipak, te možda još uvek međunacionalne empatije, ali u neku ruku se to izgubilo. Zaista sam prvi put video predstavnike udruženja Srba žrtava sa Kosova koji su bukvalno plakali dok su slušali svedočenje jednog Albanca koji je u akciji srpske policije izgubio čitavu porodicu. Isto tako su i Albanci mogli da slušaju te ljudi koje su do sada smatrali drugima. Znači, bitno je da se shvati da se i nekom drugom dešavalo nešto loše. Možda ne isto, ali da i ti drugi imaju to isto iskustvo. Mislim da su žrtve pokazale da mogu to da cene i da i te kako to cene. Sad postoji to osetljivo pitanje da li bi žrtva ukoliko bi znala ime i prezime počinioca imala taj motiv da sada ona uzme stvar u svoje ruke, ali ja ne mogu da pričam o tome iz iskustva. Nisam ja žrtva, mogu samo da kažem šta je ono šta sam ja čuo od predstavnika udruženja žrtava, ljudi koji su djecu izgubili, svoje najmilije u tom ratu. Ja stvarno nikad nisam čuo za osvetu kao motiv niti mogu da je prepoznam. Znači, niko nije nastojao da nešto skrrije i da izbegne da priča o tome, da traži tu istinu i pravdu, a da ima taj skriveni motiv da se lično osveti nekom. Taj čitav proces jeste davanje prostora žrtvama da se taj glas čuje i da se razvije ta empatija među ljudima. Jer kad se razvija ta empatija za žrtvu, prema žrtvama u društvu, to je ta promena. To znači ta transformacija. Nismo više čisto društvo. Nismo više ista Srbija i Hrvatska koje će identitet da gradi na onoj istoj ideji koja nije u sebe uključivala bilo kakvu saosećajnost sa drugim. I što se tiče, kao što si u principu pomenula, neformalnog obrazovanja, da se treba raditi na tome, svakako da na neformalnoj edukaciji treba raditi i radi se verovatno već više od deset godina. Efekti toga jesu pozitivni, ali svakako su ograničeni i ne možemo porediti te dve stvari, Znači, efekte neformalnog obrazovanja i obrazovnog procesa koji je zvaničan, a kroz ove procese stvara se ta osnova. Znači, sa utvrđivanjem činjenica iza kojih će da stanu državne institucije jer ovde je cilj da države u regionu osnuju tu komisiju. Ovo je koalicija za stvaranje te komisije. Ovo je inicijativa da se stvori ta komisija. A cilj toga je da predsednici Hrvatske, Srbije, Bosne, Kosova, znači da oni svojim ukazom ili već kako, to je sad pitanje za diskusiju, gde će to možda parlamenti odraditi ili vlade. Ja sad to ne znam, ne mogu u to da ulazim, ali bitno je da to zvaničan stav tih država, da one podržavaju rad te komisije. Rezultat rada te komisije svakako je neki izveštaj, znači koji će sadržati, Ivan Novosel je o tome mnogo više govorio, ali njega će predstaviti zvanične institucije ove zemlje. Nije isto kad to uradi civilni sektor ili kad iza tog izveštaja stanu predsednici i vlade tih država. I onda više nema prostora, ne mogu onda ni u tom formalnom obrazovanju da budu negirani zločini i genocidi i sve ono što je sada potvrđeno kao činjenična istina.

Eugen Jakovčić: Dobro je da smo samokritični i cijela ova inicijativa je došla iz te kritike onoga što se odgađa u našim društvima, ali ja bih isto htio reći da se velike stvari rade u ovom trenutku i da to nisu niti malo jednostavne stvari i da mi u ovim procesima ne zaostajemo ni za kim. Ja bih rekao da u ovom trenutku, ono s čim sam ja bio suočen, naročito tokom posljednjih godinu dana, ne znam je li to odradila Italija, je li to odradila Španjolska. Tek nedavno je Španjolska razbila tu priču o svom građanskom ratu. Naprosto bio je konsenzus da se o tome ne govori. Prema tome ovo što mi radimo i šta želimo to je prvenstveno naš proces. To je ono što poručuje između ostalih ova koalicija. Ovo je naš proces, nije proces ni Bruxelles, ni Haaga, ni Washingtona, ni

Ujedinjenih naroda. Ovo su pokrenule nevladine organizacije koje godinama koncentrirano rade sa žrtvama. Vrlo ozbiljno. To je naš proces i vi svi možete učiti od tog procesa, govorimo o Međunarodnoj zajednici. Tu prvenstveno mislim i na Europsku uniju jer mi smo vidjeli radeći ovaj proces da Europska unija nema razrađenu politiku suočavanja s prošlošću. Čak je to suočavanje u nekim trenucima karikirano do te mjere da je Europa podržavala ono o čemu su govorili Cvijeta Senta i Marko Veličković, a dijelom i Božo Žonja, da je suočavanje jednako izručivanju dva ili tri generala i suočavanje s prošlošću je time gotovo. I svi možemo biti krasni, ući ćemo u Europsku uniju i bit će nam divno. To su puno teži procesi, puno ozbiljniji. O tome ste vi govorili u vašem izlaganju, a o tome se i te kako može čuti u Srebrenici, Vukovaru, Pakracu i Kninu koliko je teško i koliko je zapravo taj proces vrlo ozbiljan. To sam htio naglasiti. Mi smo na primjer konzultacije imali 4. kolovoza u Kninu i zapravo to je bio dan prije te velike proslave koja je još uvijek proslava samo Hrvata u Kninu. U toj proslavi još uvijek nema građana srpske nacionalnosti. Mislim da bi i njih u to trebalo ugraditi. Mi smo napravili jednu malu debatu o REKOM-u i doveli žrtve da svjedoče, i Srbe i Hrvate, razumijete. Mislim, po tom nekakvom ključu ne želeći se striktno pridržavat ključa, naprosto htjeli smo reći da su se u jednom danu naprosto dogodile potpuno dvije različite priče, da su naprosto ljudi u dva dana razmaka imali potpuno različita iskustva, da su jedni bili na traktorima, išli prema Srbiji, a da su neki drugi ulazili u svoje zapaljane kuće i bili suočeni sa cijelom tom frustracijom koju su imali godinama živeći u hotelima uz obalu, u Splitu ili ne znam gdje. I vrlo je banalno tu priču svesti na to kako se tih dana u Kninu radilo, a to je hoće li Thompson pjevati u Kninu ili u Čavoglavama. Zaista smiješno je svest suočavanje s prošlošću i svest probleme tih ljudi tamo na tu priču, neovisno jesu li oni Hrvati ili Srbi. To je u najmanju ruku neodgovorno. Mislim da svi koji sudjelujemo u ovom procesu radimo veliku stvar i da dajemo poruke i nekim drugima. I da u tom smislu ne moramo imati osjećaj da za nečim zaostajemo. Ne, ovo su teške stvari i niti jedno društvo se s tim ne zna nosit. Uostalom, vidimo kako to sada Amerika radi sa nekim njihovim mrljama. To su to vrlo, vrlo teški procesi i kad branitelji o tome pričaju i kad ljudi, žrtve i jedne i druge strane pričaju o svojim problemima i svi sjede zajedno, to je velika stvar za naše društvo.

Una Kociper: Una Kociper. Zanima me jedna stvar. Malo više formalnosti što se tiče te komisije, znači. O.K, bitan je taj proces, bitne su konzultacije koje se provode paralelno na raznoraznim lokacijama u različitim zemljama, suočavanje različitih skupina ljudi sa različitim iskustvima i to je sve dio procesa. Ivane Novosel, možeš li objasniti malo tu formu. Šta će se sad dogoditi? Dogoditi će se da je ta koalicija potaknuta iz nekakvog nevladinog sektora, je l' tako? Znači, peticija će biti ili što? Potpisima će se prisilit u principu, ajmo reć prisilit, nekakve državne institucije, odnosno tijela vlasti da reagiraju na to i da oforme formalnu i službenu komisiju čije će djelovanje bit usmjereno konkretno na što, odnosno kako je točno riješena ta paralela komisije i sudova? Donijet će neko finalno izvješće koje će publicirat ili kako već, što su već te neke komisije i napravile, je l'? Znači, kako će to točno, malo konkretnije izgledat?

Ivan Novosel: Mogu pobrojati faze koje su univerzalne za bilo koji takav proces, dakle pitanje mandata i sve ostale stvari. Imamo naznaku, ali međutim sad čekamo šta će ekspertna skupina napraviti sa tim mandatom. Mislim, mogu vam govoriti o tome zato jer će ona formirati mandat na temelju preporuka. Dakle, koja je faza? Ovaj proces je izniknuo iz civilnog sektora. Do sada su poznata tri modaliteta osnivanja komisije. Jedan gdje država samoinicijativno osnuje komisiju, drugi je model gdje je država potaknuta društvom da osnuje komisiju, kao što je ovaj naš primjer, odnosno što će biti ovaj primjer, i treći primjer su takozvane neformalne komisije

koje osniva službeni sektor. Svaka od tih ima prednosti i mane. Najviše mana i gotovo nikakvih prednosti, usudio bih se reći niti jednu prednost, nema ova državna komisija. Ona nastaje bez obuhvatnih i širokih konzultacija sa cijelim društvom ne uspije dogovoriti takozvani društveni konsenzus. To je primjer komisije predsjednika, predsjednik Koštunica je u to doba bio predsjednik, koja je bila oformljena, koja se bila sastala, ako sam ja dobro upućen, svega jednom i od svega toga nije ispalo ništa. Zbog toga jer je ta komisija istog trena bila dočekana na nož od strane civilnog sektora zato jer neka pitanja u vezi sa mandatom nisu bila dobro definirana. Nije bilo konzultirano iskustvo drugih zemalja i ostalo. Dakle, ova ideja za osnivanje regionalne komisije potječe iz civilnog sektora. Više od tristo organizacija u cijeloj regiji. Šta se nakon toga radi? Od početka svega ovoga i organizacije osnivačice, a danas koalicija provodi široki konzultacijski proces kao što si bila spomenula upravo zato da bi tim konzultacijskim procesom vas informirali o cijeloj ideji, zainteresirali vas i da bi dobili od vas svojevrsni *feedback*. Mislim ne možete sad penetrirati u pitanje mandata i recimo izdavanja *subpoene*. To je kategorija koja isključivo ide prema pravnicima čisto zbog naobrazbe, vokacije i tako dalje. Međutim, kod ovih ostalih kategorija je bitno to informiranje, čisto razmišljanje o svemu tome. Dakle, to je cilj konzultacijskog procesa. Nakon završenih tih primarnih konzultacija, kako ih ja volim nazivati u toj podijeli, i nakon što se kreira mandat na temelju preporuka sudionika, taj mandat se ponovo vraća u konzultacije gdje ga ljudi komentiraju i dorađuju sa nekim novim idejama. Tako ljudi koji su, recimo, ušli u proces 2005. Godine jako su duboko involvirani i promišljaju stvari na nekoj sasvim drugoj razini, recimo, nego što ih vi promišljate danas, upravo zbog kvantitete boravka u cijelom tom procesu, jer su iščitali neku literaturu. No međutim, ide se ka tome da ljudi koji nisu u svemu tome bace pogled na to kako bi ga mogli iskritizirati kako bi taj mandat, znači taj papir, bio što prihvatljiviji širim društvenim skupinama i da bi bio što kvalitetniji. Na temelju kvalitete dobit ćemo konkretan rezultat. Ono što je prijedlog za ojačavanje ove inicijative pošto ova inicijativa izrasta iz civilnog sektora, međutim mi želimo da regionalnu komisiju osnuju države sljednice bivše SFRJ. Dakle, one države koje su se bile raspale devedesetih godina. Ja sam ranije bio spomenuo da komisije mogu, kada se radi o službenim tijelima, mogu osnivati predsjednici, parlamenti, vlade. Naša želja je da te komisije osnuju parlamenti. Bilo je tu govora o prikupljanju potpisa. Ti potpisi nemaju niti karakter niti mandat tipa zakonodavne inicijative koje ne postoje, al' postoje u Srbiji. U biti nemaju karakter inicijative „NATO na referendum“ za koju ste vjerojatno čuli zbog toga jer po ustavu, odnosno po zakonu o referendumima ne dopušta da se o tome raspisuje referendum. Kakav će biti oblik tog upitnika, tog raspisivanja, to će isto radna skupina odrediti, koja će biti najprihvatljivija svima i on naprosto ima samo karakter da se na taj neki službeni, zvanični, način pokaže parlamentima i visokim političkim funkcionerima da naprosto postoji kritična masa u društvima koja želi da se neke stvari promijene. Naprosto, političaru kada predočite navedeno mjesto i da tol'ko i tol'ko ljudi iz njegove izborne jedinice želi nešto, taj neće reći ne. Naprosto to je princip maksimiranja svoje stolice u parlamentu. Nakon što se to uputi parlamentima, oni će, prema našem scenariju, odobriti tu stvar. Da li će se to formirati u sklopu zakona u primarnom postupku, mislim da ne. Mislim da to pravnici bolje razumiju od mene. Mislim da će to ipak ići na potpisivanje neke međunarodne rezolucije koja će se nakon toga ratificirati kao zakon o toj rezoluciji, postati naprosto pravni akt te zemlje, odnosno imat će obilježje suradnje sa drugim zemljama. Što vam otprilike ide u sklopu neke regionalne, međunarodne organizacije tipa Vijeća za Europsku sigurnost i slično.

Eugen Jakovčić: Možda je važno naglasiti još nešto da budemo na tragu ovoga pitanja. Naime, ekspertna skupina se sastajala, ona piše mandat na temelju onoga što je rečeno oko konzultacijskog procesa. Znači, ona ne piše mandat na osnovu onoga što ona misli. Sad ću pročitati nekoliko ključnih elemenata iz kojih će ti možda biti jasno. U konzultacijama, smatraju sudionici, da je rješavanje sudbine nestalih do danas je na preko četrdeset skupova bilo jedno od obaveznih zahtjeva sudionika. Znači, da komisija riješi sudbinu nestalih. Sudionici su mišljenja da je preduvjet rada REKOM-a precizno definiranje pojma žrtve. Predsjednici pojedinih udruženja smatraju da žrtva nikako ne može biti osoba koja na primjer nosila oružje. Zahtjevi obitelji žrtava su svugdje u regiji jednaki. Znači, ponavljam, REKOM treba pomoći obiteljima nestalih u rješavanju brojnih njihovih problema sa kojima se suočavaju tokom traganja i nakon pronalaska posmrtnih ostataka. Žrtve očekuju i da se prikupe podaci o mjestima stradanja, da se osim pronalaženja masovnih grobnica istraže okolnosti pod kojima su tijela premještena iz primarnih u sekundarne i tercijarne masovne grobnice. Žrtve očekuju da će komisija u svom izvještaju dati preporuke vladama o novčanim naknadama, memorijalima, komemoracijama, obilježavanja mjesta zločina koji će REKOM predložiti vladama u regiji i da će to naprosto biti ostvareno. Ono što je još također važno u konzultacijama o mandatu komisije, izneseno je mišljenje da REKOM treba koristiti i činjenice o zločinima utvrđene i navedene u presudama Haaškog tribunala. Da REKOM treba napraviti i da u njegovoj nadležnosti treba biti popis svih ubijenih, stradalih i nestalih s obzirom da to, kako smo već spomenuli, neke organizacije rade. REKOM, neki smatraju, treba imati i pripremiti spisak počinitelja. To su sve preporuke. Postoje, kažem, različiti stavovi kako koristiti haašku arhivu. Prošlog tjedna je bio sastanak, jedna velika konferencija u Haagu, kako koristiti haašku arhivu jer je tamo zapravo velik broj dokaza, činjenica i dokumenata. Naša želja je da to dođe u regiju i da to budući REKOM koristi. Tako da ima različitih stavova koje će sad uzet u obzir ta ekspertna skupina i mi bi onda došli u parlamente, svaki u svoju državu, znači svaka koalicija po pojedinoj zemlji, i rekla: „Evo vam model kako mi mislimo da treba biti. On je sačinjen na osnovu širokog konzultacijskog procesa.“ To je na primjer napravila Južna Afrika. Ona je imala široku, kao i mi sad, društvenu debatu. To nije bila odluka nekog predsjednika i njegov čin dobre volje. To je plod širokog konzultacijskog procesa. Znači, evo vam naš model napravljen na tim temeljima, evo vam milijun potpisa simbolično, znači, javnost to želi, molim vas osnujte tu komisiju. Naravno koristit ćemo sve one procedure koje je do sada i koristilo civilno društvo u regiji, mijenjajući, odnosno implementirajući određene zakonske akte kroz razna tijela, u svakoj je to državi drugačije. U Srbiji to može ići temeljem potpisa, u Hrvatskoj postoje saborski odbori na kojima se onda te stvari raspravljaju. Postoje metodologije koje je civilno društvo uspostavilo i naprosto ćemo koristiti tu praksu i, naravno, koristit ćemo, nadam se i u ovom slučaju, pritisak Međunarodne zajednice, Europske unije u tom kontekstu. Tu smo dobili veliku podršku, upravo na toj konferenciji, od Pierrea Mirela (Direktor Uprave za zapadni Balkan u općoj upravi Europske komisije za proširenje Europske unije). To je široka priča, važni su potpisi, kampanje i sve drugo što će ići.

Ivan Novosel: Da, zadnji dio koji nisam stigao reći prije nego što me Eugen Jakovčić prekinuo je da nakon onog što sam bio govorio o izvještaju, komisija sa izvještajem objavljuje zaključke i preporuke nacionalnim vladama od kojih se očekuje da zaključke implementiraju. Dakle, to je ono, da sažmem, ne ponovilo se nikad više, da se to ne bi dogodilo, morate napraviti to, to, to i to. Onda se to tiče obrazovanja i ostalih stvari. Još dodatak na njegove dvije rečenice. Što se tiče Južnoafričke Republike, formiranja komisije i široke inicijative, primjer je jako dobar. Komisija

je osnovana u obliku zakona i za to je potrošeno tristo sati parlamentarne rasprave. Dakle, samo to govori o širini procesa.

Una Kociper: To je bilo i moje pitanje. Komisija će trajat tri godine. Šta je iza toga? Jer se meni čini u principu da se puno više radi o ovim razgovorima time što stavite deset branitelja i oni porazgovaraju o tome. Jer ovo je sve formalno. Trebaju bit jasne poruke. Jasnije. Jer čovjek može zadržat koncentraciju samo dvadeset minuta. Mi smo većinom visokoobrazovani, ja sam s Pravnog fakulteta. A vidim koliko se gubi na te formalnosti. Gubi se poruka.

Una Kociper: To je problem. Mi ćemo sad izać odavde i dalje će to bit jedna masa nečega. To je problem. Da se razumijemo, pravo nije pravda. Pogledajte naše zakone danas. Interesi rade. Tko donosi zakone? Zastupnici u Saboru. Da li mi biramo svakog zastupnika ponaosob? Ne. Po meni Luka Bebić nikad u životu ne bi bio predsjednik Sabora jer čovjek je specifičan. Treba jasnije poruke. Ne želim sad kritizirat i treba izvuć nešto pozitivno. Znači, ne da idemo osuđivat s tom komisijom nekoga ili nešto. Između ostalog ratni zločini ne zastarijevaju. Moguće je i za trideset godina nać čovjeka u Argentini i osudit ga. Treba nešto pozitivno izvuć. Inače, ovaj period zataškavaju. Ne žele se sjećat rata. Svi se bojimo. Zašto? Mi smo u stvari u jednoj kulturi straha. Stalno se ponavlja, ali to je činjenica. Ionako, društvo je takvo kakvo je i treba više poradit na tim vrijednostima i više na lokalnoj razini na suradnji, na grupiranju ljudi, na sastajanju ljudi, to bi bilo idealno. Razgovorima, jer time se najviše radi. Time što ja volim susjeda svog i razgovaram s njim, time što ću pomoć svom susjedu jer imam sad pola sata vremena, a on je sam. Time ćemo u principu najviše učiniti. Time da ne gledaš svog prvog susjeda kao da je ubojica zadnji jer ti je nešto rekao, ustvari ga uopće ne poznaš. Ja znam da moraju biti državne institucije, moraju biti i komisije, sve to razumijem i mora se ustvari provesti nekakav institucionalizirani oblik da bi se nešto utvrdilo. Pa ne mogu ja doć s ceste i utvrdit. Ja to razumijem. Ali mislim da je upravo uloga tih nevladinih udruga u tome, radit na lokalnoj razini, razvijat te nekakve svoje podružnice. E sad, ja vrlo malo znam o tome.

Eugen Jakovčić: Civilno društvo će to i dalje radit.

Una Kociper: Da.

Eugen Jakovčić: Civilno društvo radi već godinama i od njega je potekla ova priča, ali ona ne može ostat na ovoj razini. Mislimo da je s obzirom na dubinu problema važno upravo da institucije i da ta komisija budu službeni. Naravno, mi ćemo i dalje kao Koalicija ostat na broju, bar se tako nadam. Promatrat ćemo šta će bit sa tim preporukama. Moram ovdje iznijet jednu tužnu činjenicu. Većina društava u kojima je komisija radila i iznijela izvještaj nisu bili zadovoljni tim izvještajem. Mi smo svjesni da će opstruirat preporuke tog izvještaja, znamo što našim neodgovornim elitama političkim znači preporuka komisije, makar je oni i osnovali. Imali smo tijela koja su vlade osnovale i koje se nisu pridržavale tih preporuka. Prema tome u tom kontekstu Koalicija će i dalje ostat na životu kao neko koji će radit ono što radi civilno društvo, a to je vikati „niste napravili to, a obećali ste, to stoji u vaše službenom dokumentu“. Sad je to već jedna nova situacija koja nama daje dodatnu snagu. Mi ćemo sa komisijom bit osnaženi. Jako ćemo biti osnaženi i imat ćemo još više prostora za djelovanje.

Una Kociper: To sam ja i htjela reći. Da to ne ostane mrtvo slovo na papiru ili da zbog toga što su pravници iz nekog interesa izostavili ovu riječ, da se nešto skroz krivo shvati. Ustvari ja jesam u toj branši i upravo zbog toga vidim kol'ko utiče nedostatak toga svega i kol'ko neki interesi, male riječi, mali nedostaci, mogu cijelu sliku promijenit. Ne znaš tko je kakav čovjek. Može bit najbolji stručnjak na svijetu i loš čovjek.

Eugen Jakovčić: Južnoafrička komisija je bila politički kompromis. Imala je široku raspravu, ali, sad je prije dva vikenda, ne znam jeste li gledali, bio film o Nelsonu Mandeli u ovoj emisiji Mirjane Rakić, i ta je komisija u tom pravnom kontekstu tu i spomenuta, na hrvatskom povjerenstvu, ali komisija koja je bila stvar političkog kompromisa između padajućeg režima i novih snaga bila je zapravo najbolji izlaz iz te pat-pozicije.

Anamarija Sočo: Hvala Eugen. Htjela bih samo reći jednu stvar. Mi smo prema našem vremenskom planu završili ovaj dio diskusije. Sad mene zanima ukoliko vi smatrate da trebamo još razgovarati o ovome, svakako možemo, ali bih isto htjela reć da nakon ovog slijedi drugi dio diskusije koji će se više ticit onih tehničkih pitanja koja su sad polako počela izlaziti na vidjelo s vaše strane. Možda da Ivan Novosel preuzme ovaj dio daljnje diskusije s vama. Samo bih htjela reć, meni je naravno jasno ovo što si ti rekla da je sad ovo vama totalni kupus i džumbus u glavi i da ste dobili hrpu informacija koje su vam možda još uvijek nepovezane i da ne znate točno kakva bi komisija trebala bit, pozivam vas samo da se možete informirat na stranicama Documente i KoREKOM-a. Ima zaista dosta materijala, i tekstova i filmića i svakakvih mogućih materijala tako da se možete naravno informirat. A isto, kako su već i rekli, sad će vrlo skoro uslijed ta kampanja javna tako da će puno više informacija o cijeloj stvari bit u javnosti.

Ivan Novosel: Dakle, već smo dobrim dijelom ušli u ova takozvana tehnička pitanja oko mandata. Ja ću još jednom pokušat pojasnit specifične dijelove koji se vežu uz kreiranje mandata i neka promišljanja koja su već do sada izlazila na vidjelo, komparirana sa iskustvima drugih jer nam je to polazišna točka naprosto da ne bismo ponavljali iste greške i učili na njihovim greškama. U svakom slučaju neke stvari jesu univerzalne bez obzira na specifičnosti pojedinih pravnih sustava. Ono što mene zanima podijeljeno je u nekoliko dijelova. Sad ja ne znam da li ćemo stići sve, ja neću forsirati da sve dijelove jednako prokomentiramo, nego one za koje ima najviše interesa, čini mi se to produktivnije. To su dijelovi koji se tiču strukture REKOM-a, kriteriji za izbor članova i članica i način izbora članova i članica, dakle to je po meni vrlo bitno. O mandatu REKOM-a, ne znam koliko o tome možemo pričat ovdje i koliko je to vama zanimljivo, u svakom slučaju možemo probati. Znači, kontekst koji se tiče javnih saslušanja, dakle koja pravila tu moraju postojati, uopće da li to treba postojati, šta to donosi, šta ne donosi? I odnos prema počiniteljima kaznenih dijela. Ono što mene zanima oko strukture REKOM-a je da li REKOM treba regionalna komisija? Da li ste to shvatili? Tu se ne radi da svaka država ima svoju komisiju nego da države formiraju jedno zajedničko tijelo koje se bavi ispitivanjem onoga što piše u mandatu. Onda slijedi pitanje treba li REKOM biti organiziran tako da ima centrali ured i lokalne regionalne urede ili je potreban nekakav drukčiji modus?

Una Kociper: Zanima me što, s obzirom da je to regionalna komisija, znači više država je uključeno, sve te postjugoslavenske, što ako ju jedan parlament ne ratificira? Recimo, ratificiraju svi, a jedan ne, dva ne, svejedno. Što će se dogodit? Ako je to regionalno, znači bitno da je imamo neku centralnu bazu koja će provodit, a komisija bi trebala bit fokusirana na

jednom mjestu, zar ne? A čisto zbog organizacijskih stvari, možda kao regionalne nekakve podružnice ili što, u svakoj državi, u glavnom gradu ili što već. Ali vjerojatno po meni bi trebalo bit jedno mjesto na kojem će bit ta komisija, a možda čak i nisu bitne po svakoj državi poimenice, jer bit toga je skupimo sve države i svi smo isti, zar ne? Bitno je samo da utvrdimo činjenice, a nije bitno gdje je centar. Da, ja sam potpuno za centralistički sustav.

Karolina Melnjak: Ja sam za decentralistički. Mislim da mora biti krovna institucija, ali decentralizacija, od toga polazi demokracija. Čim je to u principu pod nekakvom centralističkom strukturom, ne vjerujem.

Ivan Novosel: Model koji je bio izašao iz tih konzultacija nije još gotov, ono o čemu se bilo pričalo temeljeno je na iskustvima drugih. Pošto vi imate komisiju koja je oficijelno tijelo, morate imati negdje sjedište. To je mjesto gdje sjede ti komesari, odnosno članovi komisije. Primjeri iz drugih zemalja ukazuju na to. Iznijet ću primjer Perua, koji ima tu komisiju koja negdje sjedi i koja odlazi prema potrebama, pošto su imali organizirana javna svjedočanstva, na ta svjedočenja, na ta mjesta. Prilikom toga komisija ima i mandat da istražuje. Mislim da je nerealno očekivati od trinaest, petnaest ili već koliko članova komisije će biti, da oni obiđu cijelu regiju koja ima, oko dvadeset milijuna stanovnika. Dakle, na koji način da dvanaest ljudi obiđe sve krajeve? Ono što je potrebno u svemu tome, šta mislim da se nameće kao logički zaključak, je to da mora postojati negdje centar, znači gdje se nalazi ta komisija, a nakon toga ta komisija ima svoja posebna tijela, istraživače, one koji pišu izvještaje. Logično da ti neki uredi komisije budu smješteni po zemljama i da se nakon toga napravi, kad se komisija osnuje, specijalizirana struktura, znači na koji način će se prikupljati podaci, sva metodologija. To sve mora biti određeno, odrađeno, planski, strategijski zbog toga jer je to ogroman opseg posla u malom vremenskom periodu. Opasnost da neka država ili parlament odbije ratificirati to, zasigurno postoji ne samo u jednom slučaju, jer su tu na djelu raznorazni odnosi. Možda je na prvu loptu očigledan primjer odnos Kosova i Srbije zbog toga jer Srbija ne priznaje Republiku Kosovo. Na koji način će to biti razriješeno, da li će Srbija u to vrijeme priznati Kosovo ili neće, to su stvari koje mi naprosto sad ne znamo. Znači, koji će biti realitet u tom trenutku, ovisit će o faktorima koji dovode do toga. No međutim, tu ima mnogo stvari, recimo samo u odnosu Srbije i Kosova, zbog toga jer Srbija priznaje UNMIK ([United Nations Interim Administration Mission in Kosovo](#), odnosno Privremena uprava Ujedinjenih naroda na Kosovu) kao legitimnog nosioca vlasti na Kosovu, te se može i na takav način primijeniti ratifikacija međunarodnih elemenata ili ostalog. U osnovi mi se nadamo da do toga neće doći. Zbog toga radimo ovako široke konzultacije, zbog toga tražimo podršku i u civilnom sektoru, znači u najširim društvenim skupinama u našim zemljama, ali tražimo pomoć i od međunarodnih zajednica. Nastojimo da izvršimo pritisak na političke elite. Uspjeh toga ovisi o kvaliteti onoga što trenutačno radimo.

Eugen Jakovčić: To je opasnost, jer ovo što Ivan Novosel govori jako je važno. Naime, mi itekako, moramo biti uronjeni u političku realnost takvu kakva je. Upravo zbog davanja legitimiteta Kosovu imate situaciju gdje predsjednik Srbije ne želi doć čak niti na jedan protokolarni susret kao što je inauguracija predsjednika Republike Hrvatske. Da li u takvom slučaju možemo očekivati realno da će Srbija donijeti jedan dokument kojeg između ostalih potpisuje i verificira i parlament države koju oni ne priznaju.

Una Kociper: A što ako ne? Ne zanimaju me svi ti odnosi, nije bitno koja je država. Što ako jedan država ne ratificira? Da li će biti REKOM-a ili ne? Da li svi ili ništa?

Eugen Jakovčić: Mi za sada o planu B ne razmišljamo. Za sada guramo ovaj plan A. Doći ćemo vjerojatno u fazu kad ćemo i o tome trebat razmišljat. Mi mislimo da je u ovom trenutku ova rasprava sa civilni društvom izuzetno važna i da nam ona daje legitimitet i da daje dobru osnovu za pregovore. Mi ćemo morat uć u klasične pregovore sa tim i takvim elitama. A li za sada je na dnevnom redu plan A. Plan B u ovo trenutku ne postoji.

Una Kociper: Znači postoji mogućnost da unatoč svim potpisima i svemu, zbog toga što se ne razmišlja o planu B, propadne cijeli organizirani posao i ne dođe do oformiranja komisije?

Eugen Jakovčić: Ne mislim da će to propasti. Opet kažem, da ona može propasti na toj razini, ali mi u ovom trenutku o planu B ne razmišljamo. Postoje ideje da to onda ipak preuzme civilno društvo, da to onda ipak bude u njegovom mandatu, a da onda imamo neku relaciju s parlamentima koja neće biti oficijelna, ali to su sve prijedlozi o kojima u ovom trenutku ne raspravljamo, na koje će nam možda odgovore dati ekspertna skupina koju čine i pravnici, povjesničari i teolozi, a možda i psiholozi. To je isto možda važno u svemu ovome tako da o planu B za sada ne razmišljamo. Čujte, dogodili su se neki pomaci za koje smo mislili da se nikad neće dogoditi u regiji, te u tom smislu vjerujemo da će se još neke stvari pomaknuti naprijed.

Ivan Novosel: To su realne opasnosti koje možemo predviđati i koje mogu nastati. Meni se čini da svaka uvedena opcija, bilo koji plan B, znači umanjeње kapaciteta za plan A. Dakle, ajmo se zato usmjeriti na plan A zato jer plan B uključuje pojedinačne države, ali, primjera radi, ako mi u Hrvatskoj provedemo taj proces, ili ga u Srbiji provedu, ili u Bosni, a ne provedu ga ostale dvije zemlje, ako jedna zemlja opet počne šuškat oružjem, opet će se dogoditi ista stvar. Dakle, proces nužno mora biti holistički. Da se vratimo ponovno na strukturu. Dakle, govorimo samo o tome da je komisiji na tom nivou metodologije, na tom strategijskom nivou, potrebno imati svoje urede. Nama se bilo pojavilo, i sudionici su bili pričali o tome, da taj sustav mora imati negdje centar gdje će sjediti ti članovi komisije, bilo se pojavilo pitanje gdje će biti smješten taj centar. Dakle, gdje će sjediti ti ljudi. Pretpostavljam da imate viziju na koji način je argumentacija tekla za jedno i za drugo. Kojeg ste vi mišljenja o tome? Dakle, što vi mislite gdje bi trebao biti centar i zbog čega bi tamo trebao biti, a gdje ne bi trebao biti? Pokušajte u to uvrstiti možda neku simboličku razinu i realne opasnosti koje bi utjecale.

Lucija Zore: Ovo stvarno nije ozbiljan prijedlog, ali znate kako je Canberra izabran za glavni grad Australije? E pa tako bi se moglo napraviti. Napravljen je crtež Melbournea i Sydneya i to je na pola. I onda su izgradili Canberru. Tako bi se mogla napraviti linija po bivšoj Jugi i centar odredit da bude centar.

Ivan Novosel: Dobro, je l' ima dalje? Dosta zanimljiva tema. Pokušajte da zamislite reakciju. Pretpostavimo da će do svega toga doći, napišu se zaključci, postoje preporuke i sad to izlazi u javnost, ljudi konačno dobivaju finalni izvještaj. Da li taj izvještaj dolazi sa bilo kog mjesta ili je upravo potrebno uključiti neku simboličku razinu? Ako da, koje bi to simboličko mjesto bilo?

Postoje li uopće regije? Da li je potrebno dislocirati centar izvan regije? Da li je to možda Haag? Da li je to možda Budimpešta ili neko drugo mjesto?

Tanja Petrović: Stvarno ne vidim potrebu da postoji bilo kakav centar. Mislim da je O.K. da postoje regionalna mesta, znači gde se nalazi neka udruga koja rešava pitanja, a mislim da smo danas dovoljno umreženi da to mogu da se *shareaju* podaci i da se piše neki zajednički izveštaj i ako bi izašla knjiga, bila bi to knjiga koja se tiče potpisa svih udruga koje su je, znači, zajedno pisale tako da ne znam zašto bi moralo da postoji neko centralno mesto koje prikuplja podatke. To mi nije jasno. Ja sam više za tu decentralizaciju kao Karolina Melnjak. Zašto bi centar bio objektivniji zato što je van regije? Nije mi jasno. Ta ideja da uopšte da postoji negde centar ona bi izazvala prosto neku priču kojoj tu nije prostor. Mislim da bi to onda izazvalo zašto je centar tu, a zašto nije na ovom mestu, koje kriv za šta. Ne razumem zašto uopšte pričamo o centru.

Marko Veličković: Možemo da razmišljamo tako, ali nisam siguran koliko je to pitanje decentralizacije ili centralizacije. Mi smo imali regionalni konflikt koji se ipak dešavao između nacija. Znači, višenacionalni, regionalni konflikt. I ako smo već došli do tog zaključka, takav konflikt traži regionalni odgovor. Ako ne postoji to regionalno telo u kome će na istom mestu biti ljudi koji su iz regiona, onda ćemo opet doći u situaciju da se stvori taj prostor za neku vrstu insinucije ili manipulacije i da se kaže „ta regionalna komisija su kancelariju u Beogradu gde sede Srbi ili u Bosni gde verovatno sede Bosanci. Verovatno će neko da kaže ne, potreban je onda centar i u Banja Luci“. Dolazi se u vrlo problematičnu situaciju.

Tanja Petrović: Ne znam zašto je to problematično. Postoji regionalno telo koje je stacionirano u različitim gradovima regije. Možda meni to nije jasno zašto ja radim u firmi koja je regionalnog tipa i ja sam u Zagrebu, a naši partneri su iz Srbije. Imamo urede i u Bosni, u Sloveniji, u Makedoniji i nemamo centralu, ali smo regionalna agencija. Nije mi jasno u čemu je problem.

Karolina Melnjak: Ne, ja sam mislila što se tiče moći, raspodjele ovlasti, nekakvih. Ja znam, ja sam svjesna da mora postojati nekakva centralna krovna baza. Normalno, ali ne na principu centralističkom uređenom, da je tu središte moći, a da ima isto tako podružnica, ali da on vuče sve konce, već sam htjela reć da moraju postojati decentralizirani sustav koji će svaki imati svoje ovlasti naravno. Znači, ta krovna udruga mora postojati. To je sustav decentralizacije kakav sam ja mislila.

Ivan Novosel: Tu se isto nameće pitanje kada se postavlja pitanje tog središta, odnosno centra. Dakle, nameće se pitanje šta je sa bazom podataka, gdje će se svi ti podaci skupljati na jednom mjestu kako bi se mogao pisati završni izvještaj. Vi morate biti svjesni da sve to nije digitalizirano, nego su to arhivi JNA, arhivi Hrvatske vojske i Zagreba, Osijek, Splita, arhivi JNA iz Crne Gore, arhivi Armije BiH iz Sarajeva i ostalo.

Eugen Jakovčić: Arhiva iz svake zemlje ostaje u svakoj zemlji.

Ivan Novosel: Ne to, nego kažem na one preslike koje se moraju nositi da bi se na kraju mogao pisati izvještaj. Di su podaci koji se pišu, di su podaci koji se prikupljaju na terenu gdje se oni pohranjuju kako bi se moglo napraviti? Sasvim je legitimno razmišljati da li je potrebno osnivati

centar ili nije. No dobro, da se maknemo od toga. Povezano uz to je način izbora članova komisije. Moje prvo pitanje je koliko članova bi trebala imati komisija? Koji ključ pri izboru članova bi trebao biti preuzet? Da li se pri izboru članova mora paziti na vjersku pripadnost, na etničku pripadnost? Znači da se pokušaju maksimalno uključiti sve društvene skupine u svim društvima. Koji postotak bi bio najbolji za imenovanje članova, odnosno za izbor članova komisije? Dakle, sve vezano uz to što vam padne na pamet. Kojeg ste mišljenja na tu temu? Pošto ste vjerojatno gledali američke filmove u kojima se vidi imenovanje raznoraznih senatskih odbora ili senatski odbori imenuju članove drugih tela, znate na koji način oni to čine. Propitkivanje svega i svačega. Taj proces bi trebao biti transparentan. No, zanima me taj ključ. Da li bi se time postiglo išta, da uključimo ljude raznoraznih provincijencija i ljude iz raznoraznih društvenih skupina? Da li je to uopće potrebno? Da li treba paziti na to?

Jelena Kolesarić: SOS, Virovitica. Smatram da preskačemo sa teme na temu. Oprostite, ali ovo je sve jednostavno moglo ići u jednoj pisanoj anketi ili slično, da se više poradilo na tome da nam doslovno kažete cilj, što i kako. A ne neko pričanje mi smo mislili, ovako, onako. Znači, činjenično. Isto tako i o mjestu, biranju članova i svemu. Mislim da je bitnije to što nismo dobili odgovor. Znači, imamo vas nekoliko kojima možemo uputiti ta pitanja. Nama je odgovor da se možemo informirati na stranicama.

Ivan Novosel: Dobro može konkretno pitanje. Bilo je jasno rečeno što je taj cilj konzultacijskog procesa i bilo je jasno rečeno koja su iskustva drugih zemalja. Skupina koja će se baviti konkretno mandatom reći će da je to prijedlog Koalicije. Ja ne mogu sada reći što je prijedlog Koalicije, nego mogu samo reći ono što znam iz iskustva drugih i što su ostali sudionici konzultacija bili naveli da bi bilo dobro. Znači, princip i postupak u kojem ja vas pitam nema smisla ako ja vama kažem mi smo odlučili to i to. Onda to nisu konzultacije, nego je naprosto informiranje, a za svako pitanje koje ja mogu izvući iz toga šta kažu iskustva drugih ili šta su rekli sudionici, ja vam na to mogu dati odgovor. Mogu vam dati svoj osobni odgovor da ja mislim da bi to trebalo biti tu i tu. Ali ako ja vama dadem taj odgovor, šta ću čuti od vas? Dakle, na sva pitanja se može informirati, ali upravo je stvar u tome da bi bilo pogrešno da smo mi pred vas ovdje došli sa gotovim mandatom. Do toga ćemo doći na temelju vaših preporuka. Jer upravo ako dođemo sa gotovim mandatom, gubi se smisao konzultacija. Ne znam da li si zadovoljna, samo pokušavam objasniti. A ja bi da pokušamo odgovoriti ako imaš neko konkretno pitanje. Izvoli.

Lucija Zore: Mislim da bi negdje simbolično možda bilo da taj centar, ako već negdje mora biti, da taj centar bude u Sarajevu zato što je u Bosni najviše žrtva i najraznolikija je u tom etničkom pristupu. Da li je bitna vjerska, etnička pripadnost članova komisije. U principu ne bi trebala biti jer oni koji sudjeluju u takvoj komisiji pretpostavlja se da ih zanima istina i činjenice o toj stvari tako da te nekakve stvari ne bi trebale biti važne, ali opet s druge strane možda bi bilo dobro da zaista bude po nekoliko predstavnika iz svakog dijela regije tako da negdje različiti načini gledanja na tu stvar budu zastupljeni svi jednako.

Eugen Jakovčić: Komisije su imale različiti način funkcioniranja. To jesu tehnička pitanja, ali slažem se s nekim od vas. Kod ovakvih međudržavnih komisija ta pitanja nisu samo tehnička. Ako Peru ima komisiju, stvarno je tehničko pitanje kako će ona biti organizirana po regijama Perua, možda i u toj situaciji bi, na primjer, problem i dalje bio u Hrvatskoj. Razumijete šta vam

želim reć? Kad osnivate regionalnu komisiju između više država kao što je u našem slučaju, i to se po prvi put događa, to zaista može biti i veliko političko pitanje. Zbog toga te teme stavljamo na dnevni red jer nije svejedno hoće li zapravo ta komisija imati bilo kakav centar ili bazu podataka u Sarajevu, Zagrebu ili Beogradu. Vi jako dobro znate da to nije pravo pitanje. Logično, kao što Koalicija za sada funkcionira, postojati će uredi u svakoj od pojedinih zemalja. Ali onda će i te zemlje na neki svoj specifičan način regulirati rad komisije. Ako se u radu sudova nije dovoljno pažnje posvetilo određenom zločinu, evo ja ću dati konkretan primjer. Hrvatskoj javnosti nije dovoljno poznata pakračka situacija. Jedan od mojih prijedloga kad budemo radili tu komisiju biće da osim komisije koja će se baviti Olujom, Škabrnjom, Dubrovnikom, Vukovinom ili nekim drugim mjestima, treba oformiti jedan mali lokalni tim, poslat u Pakrac i na ovo područje i zapravo dati neke odgovore na pitanja. To je i bio način funkcioniranja komisija, u Peruu i nekim drugim zemljama. Postojali su mali mobilni timovi. Naime, to je veliki sustav, to je ogromni sustav priljeva podataka. Postojale su komisije koje su imale te regionalne urede, ali oni su radili po različitim metodama i onda kad su se našli svi zajedno na jednom mjestu, vidjeli su zapravo da ne mogu zapravo spajati te podatke jer su svi prikupljali na drugačiji način. Onda su potrošili dvije godine da bi samo sve to što su skupili da bi stavili u nekakvu korelaciju. Tako da ta pitanja i nisu samo tehnička pitanja. To su jako važna pitanja i mi njih za sada provjeravamo, ja bih rekao, istražujemo u načinu i radu i funkcioniranju same Koalicije. Ono što je važno reć, da sublimiramo, što možda kolegici nije jasno, imamo u ovom trenutku regionalnu Koaliciju. Ona želi službenu, državnu, regionalnu komisiju. Mi tu priču u ovom trenutku samo guramo. Mi u ovom trenutku činimo sve što možemo. Napraviti ćemo čak i model. Prikupiti ćemo milijun potpisa gdje ćemo izraziti volju za koju mislimo da postoji u regiji. Radimo sa žrtvama i one daju također svoje posebne informacije. Važno u ovom trenutku je da ćemo mi tu priču u jednom času predati vladama i parlamentima. Ali mi ne odustajemo u tom trenutku od te priče. Mi ju i dalje kontroliramo. Vi jako dobro znate da će u tim našim raspravama sa politikom biti mnogih pitanja, to će biti ono što klasično radi civilno društvo sa vladinim institucijama. Pazite, oni neće reć gdje ste vi, čekali smo vas. Samo im mi još trebamo. Tu će biti velikih otpora, ali, kažem vam, imamo iskustvo i imamo kredibilitet. I imamo veliku koaliciju iza sebe. Tako da mislimo da je to sve jako važno i jako snažno. Stvarno me nije briga hoće li ta komisija biti osnovana. Meni je zaista bilo važno biti u Pakracu prošle godine i sve te ljude spojiti. Meni je danas bilo sjajno vas slušati. Kako bih vam rekao, mislim da je to ona teorija koju ste vi negdje iznijeli, a to je koliko ovaj proces može u ovom trenutku učiniti i ja ne mislim da je to pričanje nekih priča. Ovo što mi radimo je zaista nešto konkretno. Bit u Srebrenici i pričati o suočavanju s prošlošću to baš i nije pričanje priče. To vam opet kažem jer dolazim iz organizacije koja u ovom trenutku ima šest istraživača na terenu u Sisku, koji upravo na temelju podataka koje su dobili o žrtvama istražuju svaki taj karton i ime žrtve, je li se nešto zaista dogodilo, je li ta žrtva zaista ta žrtva. Znači, da bi žrtva ušla u karton, mora to nekoliko izvora potvrditi. Konkretno, što se tiče Documente, stvarno dolazim iz organizacije koja po tim pitanjima radi vrlo konkretno i imamo tri monitora koji prate suđenja za ratne zločine, upravo će za mjesec dana biti velika konferencija o godišnjem izvještaju, a imam i šest kolega koji su, opet vam naglašavam, u ovom trenutku u Sisku na terenu. Oni između ostalih također rade i za tu buduću komisiju.

Mirna Bartulović: Samo sam htjela odgovoriti na ono pitanje o strukturi komisije. Dakle, da li sam dobro razumjela pitanje? Vi pitate da li bi to trebalo biti sastavljeno od stručnjaka ili od ljudi raznoraznih profila, iz raznih skupina ili i jedno i drugo? **Mislim da bi trebalo biti sastavljeno od**

stručnjaka, znači tu piše da li bi u komisiji trebalo biti stranaca, ja osobno ne bi imala ništa protiv toga zato što možda bi to čak bilo neko objektivnije mišljenje kao od neke strane koja nije izravno uključena u taj nekakav sukob. Zašto stručnjaci? Čisto iz razloga tipa nećete dat nekom da operira osobu samo zato što bi htjela biti liječnik, nego naravno da ćete to dati kirurgu da obavi. Isto tako vjerujem da u komisiji bi trebali biti ljudi koji su možda već na nekoj stručnoj razini trebali o takvim stvarima, a naravno svi ovi ostali ljudi sudjeluju u prikupljanju tih podataka, ali ipak neko stručno tijelo bi o tome trebalo odlučivat.

Una Kociper: Samo sam se htjela osvrnut na organizaciju cijele ove priče. I čini mi se možda najpraktičnijem ono ajmo odmah u glavu, da bude u Sarajevu. U Zagrebu i Beogradu nema šanse, uopće nemamo zašto dalje pričat. Ajmo u Sarajevo, tamo ima svih pa eto tako imamo jedan zgodan miks, a složit će se i ovi s Kosova. Mislim da njih neće smetat što je u Sarajevu. Ali tko će bit u toj komisiji, koliko bi ona trebala bit ljudi, to vjerojatno treba malo povuč iz modela raznoraznih ovih drugih i vidjet koliko tu ljudi ima. Zašto ne injektirat te neke ljude koji su sjedili već u komisijama, staviti između ostalog i nekog od njih u tu komisiju. Iz tih koje su već održane ili koje već postoje, ljudi koji već imaju iskustvo u tome, koji su sjedili već u nekim komisijama. A ovo da li je bitno da se vodi računa koje su etničke, vjerske i slične pripadnosti, naravno da je bitno zato što kad je bila komisija u Južnoj Africi, sigurno nije sjedilo, ne znam, sedamdeset posto Nizozemaca. Mislim da bi bilo suludo. Znači, treba vodit računa da bude jednakomjerno raspoređeno, točno onoliko 'ko će sve bit uključen u cijelu priču, kako etnički, tako i vjerski. I rodno. To je ono *gender mainstreaming*, mislim da je to sad već jednostavno uvriježeno. Ako će se imalo miješat ovi iz EU, jednostavno će izvršit pritisak da *gender mainstreaming* bude bitan. Ali još nevezano uz to, meni se čini da je još bitnija stvar od toga tko će zaista sjedit jer mislim da treba neko centralno tijelo. Mislim, negdje će sjedit ta komisija, ti ljudi koji će potpisat taj finalni izvještaj. Oni će postojat čisto organizacijski. Znači, negdje će pisat dolje doneseno u Sarajevu, tad i tad, tog i tog datuma, ti i ti su potpisali. Nevezano uz to, oni neće raditi sami. Znači, nama su potrebni mobilni timovi koji će radit na regionalnoj razini. I čini mi se da je bitnije od toga tko će bit u samoj komisiji, tko će bit u mobilnim timovima, odnosno da ti mobilni timovi budu sastavljeni na istom principu na kojem je komisija, znači ako je mobilni tim u, ne znam, na Kosovu, u Srbiji, u Hrvatskoj, bilo gdje, da nije ako je u Hrvatskoj da u njemu nisu Hrvati samo. Ili da u Srbiji nisu samo Srbi ili nije bitno. Znači, da i tu bude jednakomjerno zastupljeno svih kol'ko god je to moguće. I znači neka takva raspodijeljenost mi se čini da je to čak bitnije kod tih koji će prikupljat jer oni će biti ti koji će donijet nekakve informacije. I sad ta informacija može bit ovakva ili onakva. Ako pokušamo što objektivnije prikupit, bit će to točnije, istinitije, samu istinu nećemo nikad saznat u punom njenom opsegu.

Ivan Novosel: Zanima me da li ste razmišljali, vjerojatno prije niste, ali sada se bilo spomenulo par puta, koji bi trebao odnos činjenica i uzroka? Dakle, treba li se REKOM baviti isključivo i samo činjenicama i da treba propitkivati i uzroke zbog kojih je došlo do teških povreda ljudskih prava, odnosno rata. Recimo, neke komisije su se bile odlučile samo za to da ispituju činjenice, da ne idu u uzroke. Druge koje su ulazile u uzroke ulazile su vrlo, vrlo oprezno u to. Neke komisije su ulazile u uzroke nastalog stanja. Južnoafrička komisija je ulazila u uzroke od dolaska bijelih kolonizatora na afričko tlo, odnosno na područje Južnoafričke Republike. Dakle, šta mislite, da li je potrebno da ova komisija napravi neki uvid u dokumenta. Znači, neki povijesni pristup uz pomoć kojeg bi mogla definirati koji su uzroci doveli do rata. Ili komisija ima mandat istraživati točno od tog i tog datuma do tog i tog datuma. Dakle, sve što se dogodilo prije i sve

što se dogodilo nakon toga komisija nema mandat to istraživat. Dakle, koji bi to trebao biti datum? Da li je to od '95, da li je to '90, da li je to '45. ili je to tamo negdje od Kosovske bitke? Dakle, koji je to datum? Postoje raznorazne interpretacije. Treće pitanje je da li se REKOM treba baviti samo isključivo postupcima pojedinaca ili je bitno također propitivati postupke institucija u kontekstu? Postupke vojske, policije, ali i postupke medija, vjerskih zajednica, te koja je njihova uloga u tome? Da li je negativna? Da li je izrazito negativna ili je izrazito pozitivna? Dakle, da li je i tu potrebno propitkivanje i da li to pridonosi cijelom ovom procesu? Posljednje pitanje je da li su potrebna javna saslušanja žrtava? Da li to pridonosi cijelom procesu suočavanja sa prošlošću, razvijanja empatije, i, ukoliko do toga dođe, u kojim uvjetima, znači pod pretpostavkom da tim osobama koje ponovno idu pričati svoju priču treba osigurati svu potrebnu stručnu pomoć, znači osigurati dostojanstvo i status koji imaju prema temeljnim ljudskim pravima? Dakle, da li je to uopće potrebno? Na koji način se to može osigurati? Imamo ta četiri pitanja. Ako imate kakvih inputa za nas, izvolite.

Nikolina Zore: Ne znam koliko će ta komisija i koliko REKOM uopće ima kapaciteta pozabavit se svim tim stvarima koje si ti sad spomenuo. Ja imam osjećaj da je to proces od tipa sto godina. Mislim da je to vrlo teško, sve te stvari obuhvatiti i izvesti do kraja. Ali mislim da su uzroci i te kako važni. Naravno da je sad jako važno da mi govorimo o činjenicama i tako to. Ali mislim da je vjerojatno rizik toga hoće li izvještaj jednom napravljen biti prihvaćen, ovisi o tome koliko će se baviti i uzrocima, u biti tih događaja, i mislim da pojedinci koji su, recimo to tako, velike žrtve sukoba, definitivno neće biti zadovoljni ako se ne usuglasi nekakav uzrok ili nekakva ta stvar. Jer recimo, O. K. možemo mi govorit o činjenici nekakve masovne grobnice, ali ona je potaknuta, ne znam, tim i tim političkim trenutkom koji se događa. To je jednostavno, ne može se to razdvojiti tako da, kažem, ne znam koliko je to kompleksno i veliko za komisiju, ali to je nemoguće razdvajati.

Una Kociper: U vezi sa uzrocima i to, onako s emotivne i ljudske strane, rado bi ja da se utvrde ti uzroci, ali gledano s praktične, organizacijske strane mislim da je to suludo. Zato mislim da se treba dati možda neki kratki presjek povijesti. Kud ići, do kuda i ne znam šta, od Turaka, od ovih, od onih. Nećemo tu baš daleko doći. A mislim da će se gubit mnogo u tom cijelom procesu. Po meni uzroci su bitni, jako su bitni. Ali ako gledamo praktičnost, jako će puno komisija izgubiti utvrđivanjem raznoraznih uzroka i koječega. Znači, ako se baci na utvrđivanje činjenica, time ćemo naravno iskopati i određene uzroke. Komisija, praktično gledano, ima koliko, osamnaest mjeseci, dvadeset, nije bitno. Neka ima tri godine, četiri. Nije bitno. Sigurno barem pola godine im treba da napišu izvještaj. O. K, ako imaš dvije godine da utvrdiš uzroke, činjenice, pošalješ mobilne timove u, Bog te pitaj, koliko zemalja i ispitaš što više toga, to je nemoguće, praktički. Znači, još raditi na uzrocima. Tako da po meni samo se drže činjenica i tak nekako, ono što će se izvući iz samih tih činjenica, isto ćemo dokopat neke uzroke, ali ne ići u neke velike analize uzroka. Da li to odgovara automatski na te mandate, da li kopat u prošlost, Kosovske bitke i ne znam kud još tako daleko. Mislim da nije to baš bit cijele ove priče. A saslušanja, mislim da su ključna. Zato šta, ako pustiš saslušanje čovjeka, mislim bilo kojeg čovjeka. Nije bitno sad tko je za nas koje etničke pripadnosti ili vjerske. Kad vidiš, onda ćeš ga gledat kao čovjeka, a nećeš ga gledat kao etnikum nekakav. I mislim da to utječe čak i na one najtvrdokornije, koji imaju najgore i najodurnije stavove prema nekome zbog njegove narodnosti ili čega već, mislim da to slomi čak i takve. Ako imaju imalo ljudskosti u sebi, da ti to nešto potakne.

Ivan Novosel: I odnos prema institucijama?

Una Kociper: U kom smislu?

Ivan Novosel: Znači, da li REKOM se treba baviti isključivo postupcima pojedinaca ili treba propitkivati postupke institucija.

Una Kociper: Mislim da se treba baviti u principu svima. Znači, mora se baviti pojedincima, tu mislim da treba ići u širinu, zato što mislim da tu može. Jer ako će izučavati postupke pojedinaca, mislim da može na isti način izučavati postupke medija, ne znam, kada pogledamo medije u Srbiji šta su radili itd. Ne osuđujem, ne govorim o tome, nego imam puno prijatelja od onuda i nekih koji su radili tada na televizijama, i slično, i bile su to strašne manipulacije. Time se utjecalo na mišljenja pojedinaca. Znači, da i medije i institucije i sve koliko se može, treba ispitati. Ali prvenstveno, po meni, pojedince.

Mirna Bartulović: Potpisujem sve što je Una Kociper rekla, ona je puno elokventnija tako da neću ponavljati. Samo sam se htjela još nadovezat na to procesuiranje tih institucija. Da teško je sad obuhvatiti sve, ali mislim, možda bi se najviše trebalo osvrnut na medije jer oni su ti koji najviše stvaraju neku sliku o općem stanju. A nekako mi se čini da je danas taj trend, tj. nepostojanja neke odgovornosti za informacije koje se dijele putem medija, čak i onih službenih, znači državnih.

Eugen Jakovčić: Mediji?

Mirna Bartulović: Ne, mislim, koje su informacije.

Eugen Jakovčić: Nisu samo novinari odgovorni.

Mirna Bartulović: Nisu samo mediji, ali mislim da su igrali veliku ulogu zato što ljudi čitaju sve novine, gledaju televizije. Neće sad netko uzeti stručnu knjigu i čitati, nego čitaju *24sata* (hrvatske dnevne novine) ili pogledaju na televiziji, pročitaju na nekom portalu. Imam osjećaj da nitko ne odgovara za takve nekakve informacije.

Mirna Bartulović: Mediji imaju veliku značajku u širenju informacija, jer tom i služe.

Lucija Zore: Jedno bi samo pitanje komentirala. Ovo od Kosova nadalje. Pa sad, naravno da je to previše. Ne može se jedna komisija time baviti. A sad je pitanje bi li trebalo napraviti neku drugu komisiju ili da to ova radi ili ne znam šta. Možda bi se stvarno ovim pitanjima Drugog svjetskog rata, Jasenovca i Bleiburga trebalo pozabaviti jer je to nešto što se jako politički koristi. Time se i puno manipulira, i to je nešto što je dosta nejasno, a i sve ove poslije priče, znači iz devedesetih koje su se dobro prodale i podmeću se svud, vuču svoje korijene iz toga. Sad je pitanje bi li trebalo raspraviti taj dio da bi se onda raščistio i ovaj drugi dio. Samo, ne znam je li jedna komisija u tri godine može sve to raditi. Mislim da ne može.

Ivan Novosel: U svakom slučaju jedna od preporuka komisije može biti osnivanje dodatne komisije za dodatno područje, ako se naprosto osjeti da nema vremena.

Lucija Zore: Mislim to što kažeš, ja bi onda drugu komisiju za utvrđivanje povijesnih činjenica. Evo, pa svima još malo konzultacija, dodatnog posla, jer ovo se ne može realizirati u tri godine, dvije, koliko god. Nema šanse.

Eugen Jakovčić: Još jedan krug da svi napravimo, pa možeš ti krenut? Onda možemo završni krug.

Ivan Novosel: Samo hoću pitat da li je bilo tko ostao zakinut ili je to bila samo moja impresija. Onda možemo završni krug.

Una Kociper: Ja bi još samo nešto vezano uz financiranje. Kako će se financirati REKOM? Mislim da treba malo propitat mogućnosti financiranja kroz Europski socijalni fond i kroz slične stvari. Radim u odjelu za provođenje projekata. Tu će doći ogromna sredstva i mislim da od tuda se isto tako mogu izvući sredstva za ovakve komisije. Samo treba uzeti nekoga tko će malo propitati to i od tuda bi se moglo izvući, ne znam, osamdeset posto sredstava, a dvadeset posto da pokriju države iz budžeta. Meni je jako drago da se osniva takva komisija. Nadam da će se osnovati. Mislim da su ove konzultacije strašno bitne da pomažu taj direktni kontakt čovjeka s čovjekom iz razno raznih stavova, različitih područja i svega. I da je to, to što će činiti razliku. Znači, ti kontakti individualaca, jednih s drugima koji su imali različita iskustva. Ali mislim da je ključno da komisija ipak bude osnovana i da postoji ta neka institucionalizacija i da na kraju dobijemo nekakav papir cijele te priče, odnosno neki dokument koji će biti relevantan i koji će možda ono najbitnije što će biti, da se promjene stvari u udžbenicima. To se meni čini najvažnijim.

Karolina Melnjak: Drago mi je da sam imala priliku biti ovdje. Što se tiče REKOM-a, vjerujem da će komisija biti uspješna i da će taj veliki projekt i biti velik. Što se tiče konzultacija u Daruvaru, izuzetno mi je drago zbog decentralizacije i sretna sam što su bili ljudi koji sad prvi put čuju za REKOM i baš me to veseli. Tako da neka se kotrlja priča i neka svako u svojoj nekakvoj maloj sredini da dobru riječ i mislim da su te stvari dragocjene. Baš mi je ovo bilo super.

Ana Drnasin: Hvala na ovom iskustvu. Ja sam nova, ako je moguće biti nov u ovoj priči. Mirjana Bilopavlović je bila spomenula kako je danas dosta mladih indiferentno. To je također bio slučaj sa mnom, a to je bio rezultat toga što se u mojoj kući pretjerano i neproaktivno pričalo o političkim temama, stalno. U sedam i trideset do osam navečer nije se smjelo disat jer je bio Dnevnik i plus sve ostale emisije koje su bile na televiziji. Dakle, stalno politika, politika i onda nekako je moj stav bio da sam potpuno bila apolitična i nije me zanimalo i brkala sam i kruške i jabuke. Dakle, politiku, rat i sve ostalo. I zapravo sada je ovo nekako uvod da nađem neku svoju istinu. Neki novi put, jer nije samo pitanje, dakle rata u smislu ove teme, nego nekakvoga općenitog aktivizma da ja sad tek nalazim nekako svoj put u toj cijeloj priči i malo društveno si podižem svijest. Hvala Lani što nas je pozvala.

Mirna Bartulović: Ja isto spadam u kategoriju kao i Ana Drnasin, ljudi koji su tek nedavno razvili svijest o nekakvim stvarima. Također zato što potječem iz dijelom, kako bi rekla, ideološki zadojene obitelji. Ako sam ja počela razmišljati o ovakvim stvarima, znači da ima nade za sve ljude. Hvala na ovom divnom iskustvu. Bila je to odlična informacija, isto kao i sve drugo.

Sanda Vrljičak: Sanda. Isto mi je baš drago da sam bila ovdje. Nisam puno prije razmišljala o ovome niti se često susrećem u biti s ljudima koji još uvijek razmišljaju o ratu, odnosno koji imaju problema iz rata, i vrlo malo sam i sama o tome razmišljala. Međutim, mislim da je super kao u svim drugim područjima, u životu je dobro riješiti stvar iz prošlosti da se ne bi događale iste greške u budućnosti i mislim da je to jedno ogromno područje. Nemam ideju kako će se riješiti, kako će pokrit taj REKOM sve, ali se nadam da će to stručnjaci dobro obaviti.

Tatjana Vukadinović: Tatajana Vukadinović. Pa meni se najviše od svega sviđa to što će se voditi razgovori sa žrtvama i što se onda međusobno nalaze ljudi sa različitih strana. I mislim da je to za mene nekako najvrednije u tome da se na osobnoj razini onda miču te predrasude o krivnji cijelog nekog naroda. A sad ovo ostalo, mislim ne razumijem se baš u te institucije, kako to djeluje, ali ovo mi se čini kao nešto najvrednije u tome. Eto toliko.

Jelena Kolesarić: Jelena, SOS. Drago mi je što sam došla ovdje. S nekim stavovima se slažem, s nekima ne. Tu smo i da promijenimo neka svoja mišljenja, tako da sam ja neka svoja izmijenila. Želim svu sreću, nadam se da će se uspjeti. Voljela bi da bude ta jedna istina, da kažem. Znači, tipa tih udžbenika, stvari koje ostaju generacijama i da se uči na stvarima koje su se dogodile, da se ne ponove. Mislim da je zapravo većina stvari rečena i da zadnji u krugu neće imati pretjerano mnogo za reći. Hvala.

Dalija Rendić: Meni se jako svidjelo. Podržavam inicijativu. Dobila sam dosta informacija. Imala bih još dva pitanja. Nije mi do kraja jasno tko su ljudi uključeni u saslušanja? Jesu li to samo žrtve ili mogu biti i počinitelji? A drugo pitanje je za gospođu iz Pakraca. Koja su iskustva iz te zajednice, s obzirom da je tamo bilo dosta aktivnosti?

Mirjana Bilopavlović: Tko su ljudi uključeni u saslušanja? Do sada, u dosadašnjim iskustvima konzultacijskih procesa i foruma govorile su žrtve, bez obzira sa koje strane dolaze. Isto tako smo imali ljude koji dolaze iz različitih institucija. Pravosuđe, sudstvo, na razini vlada – država i imali smo koji su nam jako bitni. Što se tiče iskustva rada u Pakracu, u ovom konzultacijskom procesu bilo ga je jako teško organizirati. Mi smo uspjeli sakupiti sedamdeset i šest osoba i onda šta nam se dogodilo kada je taj proces završen, kada su te konzultacije bile gotove i kada se priča proširila u Pakracu. Onda je hrpa ljudi koji su bili logoraši u Bučju, ali isto tako ljudi koji su bili u logoru u Marinom selu, znači Bučje je bio koncentracijski logor sa srpske strane, Marijino selo sa hrvatske, hrpa ljudi je željela svjedočit. Međutim, zbog ovog procesa koji mora ići svojim tijekom, koji je definiran na regionalnoj razini mi to nismo mogli napraviti i onda smo zapravo shvatili da je puno bolje u proces, osim logoraša, uključiti i vas mlade. Već sam pokušala u svojem prijašnjem izlaganju reći zbog čega je to važno, a zapravo ćemo onda kroz seriju okruglih stolova, mislim da je dvadeset i tri po planu ove godine na razini Hrvatske, pokušati ponovo porazgovarati sa određenim grupacijama ljudi u lokalnim zajednicama i na taj način omogućiti svima da kažu ono što njih tišti. Sa kojim problemima se zapravo susreću i da negdje

kao i vi danas na ovakav način razgovaraju o mandatu komisije i što oni zapravo smatraju kako taj mandat, odnosno statut komisije treba izgledati. Ne znam jesam li zadovoljila.

Ana Drnasin: Meni je ostalo nešto što je gospodin spomenuo listajući ovu knjigu. Da žrtva ne može biti netko tko je nosio pušku.

Mirjana Bilopavlović: Mi još uvek moramo definirati što je to žrtva. Postoji pravna definicija žrtve, međutim, konkretno unutar braniteljskih organizacija se razvila diskusija o tome tko je žrtva. S jedne strane branitelj je u poziciji da brani svoju zemlju, a kada je ranjen, on postaje žrtva. I onda dolazimo do te kolizije u priči da li žrtva može biti i osoba koja je nosila oružje? Onda se postavlja pitanje da li je on branitelj, da li je on žrtva? Zapravo u jednoj osobi imamo nekoliko uloga i to je zapravo priča koju i dalje treba razvijati i prodiskutirati. Ne ulazim u pravnu struku. Mogu kao Karolina Melnjak razgovarati samo na emotivnoj razini. Otvorena su to pitanja.

Karolina Melnjak: Uglavnom sam danas htjela namjerno na emotivnoj razini razgovarati bez ikakvih pametnih riječi. Svi smo tu pametni. Htjela bi vas sad pohvaliti, općenito sve udruge koje rade na tome i tu komisiju, bez obzira što ja izrazito imam odbojnost prema svim tim institucijama. Htjela bih pohvaliti i što su bile prisutne kritike, jer smo svi mi različiti. Morate biti pripremljeni na to. Stvarno svima vama koji radite na tome, puno, puno hvala.

Nikolina Zore: Meni je isto drago da sam došla u Daruvar na konzultacije. Mislim da nismo, odnosno možda jesmo na jedan način, razgovarali o tome što se događa sa procesom suočavanja s prošlošću nakon što komisija završi svoj rad, napiše svoj izvještaj i da upute zajednicama. Nismo o tome razgovarali, ali meni se čini da je proces suočavanja s prošlošću u stvari neprekidan proces u kojem ljudi sudjeluju. Da je to ono o čemu govorimo kada kažemo introspektivnost u svakom pojedinom životu. Da je onda suočavanje sa prošlošću ta introspektivnost na razini društva ili zajednice. I meni se čini da bi bilo dobro raditi na nekim drugim aspektima. Posebno na organizovanju mladih. U tom kasnijem procesu na suočavanju sa prošlošću bi trebalo i na nekim drugim medijima raditi. Recimo, mislim da bi bilo super napraviti nekakav film, dokumentarni ili bilo kakav, koji bi uključivao ono što radi usmena povijest. Odnosno, da se naprave takvi intervjui i da tu postoji neko iskustvo koji su, ne znam, tada imali sedam godina, ali svejedno su proživjeli određenu vrstu straha. Ja, recimo, koja sam volontirala malo u Documenti, prije nego što smo počeli raditi, intervjue smo trebali međusobno napraviti. Pitala sam se do tada šta je moje iskustvo rata. O. K, imala sam sedam, osam godina, bilo mi je malo *scary*. Izbjegla sam. Ali tek kad sam napravila intervju, shvatila sam da sam se ja i te kako bojala i da bi moj život vjerojatno bio malo drukčiji da se nisam tako bojala, odnosno da sam živjela, ne znam u Švicarskoj. Tako da je važno, kažem to sad vjerojatno se ne doima tako važno kao što se doimaju ove neke druge stvari, ali za nekakvu daljnju perspektivu suočavanja s prošlošću mislim da je to isto važno. Evo.

Lucija Zore: Meni je ovo isto bilo jako korisno. Mislim da bi bilo korisno mnogim ljudima i mislim da je u tom smislu jako važno. Znači za nekakvo osvještavanje i onda i sve to ono o čemu smo razgovarali ako se znači uspije osnovati komisija. Pa ona odradi svoje. Pa onda ako se ne ratificira nekakav zaključak itd. Ja mislim da je to bitno da se sve to napravi, ali s druge strane i ovo je jako bitno u smislu koliko to može poraditi na individualnoj svijesti, koliko onda može

dovest do toga da se određene stvari ne ponavljaju. To jest, da više ne postoje ljudi koji bi ih radili. I isto tako mislim da je važno da se utvrde činjenice jer onda se s njima više ne može manipulirati, smanjuje se prostor za takve stvari. Eto hvala vam na organiziranju ovog, meni je bilo jako korisno.

Tanja Petrović: Slažem se sa svime što su rekli ljudi pre mene. Ovo je super inicijativa i super je da zabeležimo stvari, da probamo da zabeležimo istinu, nešto šta se zaista dogodilo da se to ne bi događalo kasnije jer to je jedini način za rast i za razvoj.

Emina Ogrizek: Mislim da je ovo sve skupa vrijedno truda i divno je to što radite i općenito mislim da mi je teško kad razmišljam ili kad doživim sve to gledajući neki dokumentarni film ili neki bosansko-hercegovački film na festivalu gdje u središte pozornosti dolazi patnja jednog čovjeka i njegovih gubitaka. I mislim da je vrijedno, bez obzira da li se na kraju napravi nekakva komisija, oformi. Isključivo zbog tih sličnosti patnje na različitim područjima, regionalnim. Da se oni povežu i vide koliko su slični zapravo u toj svojoj sudbini koju dijelimo zajednički, na neki način. Hvala svima.

Vlatka Kiš: Moram priznati da su ove konzultacije promijenile moje mišljenje. Mislim da sam kao i većina mladih mislila prije ovoga da baš nećemo imat ništa puno reći o ovoj temi s obzirom da nismo imale nekakve, ja mislim većina nas nije imala neke velike ratne traume. Ali poslije ovoga sam tek uvidjela u biti koliko je bitno pričat o takvim stvarima, razriješit neke stvari. Tako da se nadam da ću ubuduće do velikog broja ljudi doći na ovakve konzultacije i da je ovo najbolji način da ovako idete po manjim sredinama i da budete mobilni da izravno dođete do ljudi i omogućite im takvu jednu komunikaciju.

Igor Tokić: Divna je ideja. Bilo je jako zanimljivo. Nisam uopće razmišljao o ovakvim stvarima zbog svega ostaloga. Super je što se ide po manjim mjestima. Želim vam puno sreće, da ne bude puno nekih opstrukcija i da nastavite tako dalje.

Božo Žonja: Meni je bilo jako drago danas slušati vas sve. Iako sam već neko vrijeme u radnoj grupi za mlade KOREKOM-a, ovo su mi bile prve konzultacije i eto, baš s mladima. U principu, ono što mi je bilo jako drago i malo iznenađujuće da su se ljudi toliko ugodno osjećali tu da su čak poželjeli podijeliti neke svoje osobne priče, što je bilo i emotivno za neke, što prije toga nisu razmišljali o tome što to stvarno jest. Zbog toga sam jako sretan. Hvala vam.

Anamarija Sočo: Prvo mislim da je apsolutno genijalno što ste odvojili svoju subotu, svoje slobodno i ovo prekrasno vrijeme i došli tu i bili s nama i trpili nas, ne znam koliko već sati ovdje. Zaista je super da ima ljudi koje ta stvar zanima. S pozicije moderatorice jednog dijela diskusije želim vam zahvalit što ste mi učinili život veoma jednostavnim, jer noćna mora svakog moderatora jest da onako cijedi sad tamo neke komentare, a vi ste zaista iznosili svoja mišljenja i slobodno diskutirali i mislim da će vaši doprinosi zaista doprinijeti i biti vrijedne kockice u tom procesu Koalicije prema izgradnji našeg konačnog cilja, osnivanja regionalne komisije. Hvala vam još jednom i nadam se da ćemo se vidjeti na nekim sličnim događanjima. Pozivam vas naravno da se uključite u Koaliciju, da vidimo što će iz svega toga ispast. Hvala.

Cvijeta Senta: Ja se isto zahvaljujem najljepše i također bih vas potaknula da se uključite ne samo u rad Koalicije nego u radne skupine za mlade koje djeluju na razini Hrvatske. Točnije, u ovom trenutku na razini Zagreba jer tamo smo mi koji se time bavimo. Znači, četiri organizacije koje su zapravo članice, koje imaju svoje predstavnike. To je neformalna radna skupina koja je inkluzivna prema svima koji žele razvijati ovo što je Nikolina Zore rekla. Imamo neke aktivnosti koje planiramo napraviti kroz ovu, ali i iduću godinu. Većinom zato što moramo prvo *fund raise-ati* za sredstva. Planiramo napraviti jedan dokumentaran film koji bi isto tako bio dio jednoga *web portala*, koji je malo više *youth friendly* u pristupu od okruglih stolova ili formi kojima se koristimo, koje jesu važne i dobrodošle, ali također da dopremo do što većega broja mladih. Mislim da je važno koristiti se i novim tehnologijama, poput interneta. Ukratko bi samo rekla da bi taj *web portal*, kao i dokumentarni film koristio formu Google mape Hrvatske, gdje bi osoba kad dođe na stranicu klikom miša na određeni prostor u Hrvatskoj pokrenula filmić, odnosno čula priču neke mlade osobe sa toga prostora. Tako smo zamislili, a dokumentarni film bi bila samo svjedočenja ljudi različite dobi, uglavnom mladih ljudi. To je u hrvatskim zakonima definirano od petnaest do trideset godina. Dakle, onih ljudi koji jesu bili živjeli na područjima koja su pogođena ratom, ali i onih koji nisu. Različita iskustva ljudi. Također planiramo i jednu predstavu napraviti koja bi se bavila sličnom temom. Dakle, možda jedan dan u životu mlade osobe koja je boravila u izbjeglištvu. Nismo još razradili scenarij tako da vam ne mogu reći u kojem točno smjeru će to sve krenuti. Ako ste zainteresirani, mi imamo sada vaše kontakte ovdje, putem ovih potpisnih lista smo ih dobili, pa mislim možemo sad još na ručku malo ovako neformalno razgovarati ako se želite uključiti. Ili možda se ne uključiti u rad, nego samo naprosto bit osoba u dokumentarnom filmu koja bi željela nešto reći iz svoje perspektive. Dobrodošli ste. I jedna od najvažnijih aktivnosti toliko aktualna da sam naprosto zaboravila na nju. Radimo publikaciju koja će sadržavati i strip o pitanju odnosa mladih prema suočavanju sa prošlošću. Čini nam se da je strip vrlo forma, i to je sada u proceduri. A bit će i nekih tekstova koje mi sami pišemo o našim pozicijama o suočavanju sa prošlošću i važnošću te teme, ali i gdje promoviramo ovakav model. Ovakav jedan mehanizam spada u suočavanje s prošlošću, a to cilj osnivanje regionalne komisije. Zahvaljujem vam i vidimo se, nadam se da ćemo još surađivati.

Marko Veličković: Hvala što ste danas bili tu i hvala vam što ste bili aktivni. Bilo je dragoceno da se čuju vaša mišljenja. Ona su zaista bila sadržajna. Briga koju ste iskazali za rezultat cele ove inicijative pokazuje da je i vama veoma važno da se ovo društvo suoči sa prošlošću. Možda bih samo hteo da dodam da odnos ove inicijative i institucija i političara ne mora nužno da bude antagonizam i da se kroz ovo što radimo otvara i prostor za postojeće potencijale u okviru institucija, a i politike da se ova priča dalje razvija. Dakle, još jednom hvala.

Darija Marić: Darija Marić. U principu Cvijeta Senta je rekla ono što sam ja htjela reći, htjela sam vam spomenuti te naše radne grupe koje imamo i potaknuti vas da se uključite ukoliko ste zainteresirani. Budući da smo te radne grupe zamislili kao inkluzivne grupe u koje se u bilo kojem trenu zainteresirani mogu uključiti. Ponovit ću ono što su svi rekli zato što i ja to tako mislim. Jako mi je drago da ste bili ovdje. Drago mi je da ste bili konstruktivni. Izuzetno mi je drago da smo vas uspjeli zainteresirati, ali je ipak ovo jedan proces koji dugo traje i za očekivati je da dođe do malog zamora. Posebno mi je drago da smo vas zainteresirali kada čujem ono što su mnogi od vas rekli da prije niste bili zainteresirani za ove teme i da niste shvaćali važnost razmišljanja i razgovaranja na ovu temu tako da je to meni i osobno još jedan dodatni poticaj da radim ovo što radim i nadam se da ćemo se viđati u budućnosti. Hvala.

Ivan Novosel: Ja bih vam se isto želio zahvaliti što ste došli i odvojili ovu divnu subotu. Meni je specijalno drago da se konačno razbija mit da mladi nemaju šta za reći na 'zašto REKOM, kakav REKOM', da ih to ne interesira i da zbog toga ne mogu izrodit ništa pametno. Mislim da ste vi to danas opovrgnuli i da smo dobili razmišljanja i preporuke koje mogu koristiti ekspertnoj skupini pri razradi mandata. To bih ja u svakom slučaju želio istaći kao najvažnije. Drugo, jako mi je drago da su neki od vas promijenili mišljenje i da su shvatili da je vrlo bitno promišljati to i da su to bitne teme o kojima ovisi naša budućnost, kol'ko pojedinačno, tol'ko svih nas zajedno. Na kraju bih vas samo želio potaknuti da razgovarate o ovome sa svoji prijateljima, sa obiteljima, da ih naprosto potaknete na razmišljanje generalno o procesima suočavanja s prošlošću, znači preobrazbe nekih naših društava i da naravno razgovarate s njima o ovoj temi. O tome će biti riječi više u javnom prostoru kroz vrijeme koje slijedi, ali u svakom slučaju vi možete najviše toga napraviti u razgovoru sa osobama. Hvala vam još jednom.

Eugen Jakovčić: Neću puno duljit s obzirom da sam danas bio jako samozatajan. Naravno ja se zahvaljujem i nadovezujem se na ove Ivanove riječi i naročito hvala, riječi hvale upućujem Delfinu i Mirjani Bilopavlović osobno. Upravo je iz Delfina došao poticaj da se naprave ovakve konzultacije s mladima. Iako je proces konzultacija, bar kad je Hrvatska u pitanju, u ova dva tjedna toliko intenzivan da je to nevjerovatno. Ovo smo zaista odradili s posljednjim snagama, a imali smo regionalne konzultacije u Dubrovniku prošlu subotu. Jučer smo imali s pravosuđem u hotelu Dubrovnik i to je stvarno bilo jako naporno i zahtjevno. Naravno, zahvaljujem se i Marku Veličkoviću koji je potegao iz Beograda da bi bio danas s nama u Daruvaru. Hvala mu i mislim da je danas taj njegov dio ipak dao jedan mali otklon od svega ovoga što smo mi drugi govorili, i to mi je bilo jako važno. Taj kontekst je vrlo bitan, da ovo ne bi ispala kao nekakva propaganda. Mislim da je to vrlo važno i ono što sam možda danas u više navrata naglašavao, što je ključno, da je ovaj proces neovisno o inicijativi važan i da ćemo ga poticati. Osobno sam se u njemu nalazio iz novinarske perspektive mislio sam da je to jako važno, i dalje to mislim i tome ću se naravno opet vratiti. Vidimo se na nekim drugim našim događanjima. Bit će te pozivani. Mi smo vas detektirali, zabilježili. Bit će te informirani. Još vam jednom zahvaljujem i svim kolegama i kolegicama, izlagačima, moderatorima. Svi su bili sjajni, krasni. Zahvaljujem, kamermani Ani koja je danas onako skakutala okolo. To je sve jako važno jer sve treba zabilježiti, prebacit u transkript. To je sve važno, taj dio o čemu ste vi govorili. Mirjani Bilopavlović pripadaju posljednje rečeni.

Mirjana Bilopavlović: Ja bih još jedanput svima vama zahvalila što ste došli ovdje. Ne što ste došli, nego što ste bili tako aktivni, što ste dali toliko dobrih ideja, prijedloga, preporuka. Na meni bi sad trebalo biti da dam nekakve zaključke. Ja sam pokušala zapravo iz svega ovoga što se danas razgovaralo ovdje nešto izvući što će ići kao zaključak, ali prije svega bi htjela još jedanput vam svima zahvaliti. Zahvaliti svima vama koji ste danas moderirali i bili izlagači i izlagačice. Naravno, pozvati vas da se uključite u aktivnosti osnivanja komisije, ali ne samo to, nego da zapravo postanete dio ovog društva. Da postanemo ono što volimo reći, odgovorni građani koji će sami zagovarati svoje potrebe i pronalaziti načine kako te potrebe rješavati. Ono što sam ja zapravo uspjela čuti danas od svih vas, a ako sam pogriješila, ja ću molit ispravak. To je jako važno da bi i ove konzultacije, kao one pakračke, na kraju imale zaključke. **Najvažniji zaključak je da u proces uključimo što više ljudi, što više mladih. Drugi zaključak je zapravo da svi trebamo raditi na smanjenju prostora manipulacijama i lažima, dati prostor svjedočenju**

žrtava, poraditi na uzrocima. Kada budemo utvrđivali činjenice, vrlo je važno da se poradi na uzrocima. Trebali bi poraditi na stvaranju modernih timova koji bi negdje bili servis tim budućim članovima komisije koji bi poslove odrađivali na lokalitetima, odnosno u državama, i zapravo na neki način pomogli bržem procesuiranju i donošenju nekih preporuka na kojima bi se stvorio mandat, odnosno statut komisije, da je vrlo važno prozvati odgovorne osobe. Odgovorne osobe, vjerojatno je ovdje ostalo pitanje da li se misli na osobe koje su počinile zločine ili osobe koje u pojedinim državama zapravo moraju dati legitimitet ovakvoj građanskoj inicijativi kao što je i ova u Republici Hrvatskoj. I da treba zapravo osnovati komisiju mimo ove komisije, koja bi se bavila utvrđivanjem povijesnih činjenica. Znači, negdje paralelno s ovom komisijom koja bi sada zapravo negdje trebala biti osnovana poraditi na otvaranju još jedne komisije. Dobar je prijedlog da bi mogli zapravo kroz financiranje Europskog socijalnog fonda omogućiti negdje nastavak ovog procesa i doći do sredstava jer u ovom trenutku proces u Republici Hrvatskoj je zapravo negdje jako intenzivan, ali intenzivan bez novaca. Da bi vi nešto radili, morate imati strašno puno novaca jer treba omogućiti, ako ništa drugo, plaćanje putnih troškova u mjesta u koja se odlazi, za osobe koje žele sudjelovati treba vam dati nekakav sendvič ili nešto da možete ne biti gladni, raditi jako puno. Još jedna stvar je, meni se čini, da bi trebalo biti kao zaključak, netko je rekao, bez utvrđivanja činjenica nema budućnosti i da je jako važno da bude što više javnih saslušanja gdje bi zapravo žrtve, ali i one koje trebaju čuti žrtve imale mogućnosti čuti jedni druge i otvoriti konstruktivni dijalog, dijalog koji neće optuživati, nego koji će biti otvoren za neke nove sugestije, neke nove ideje. Evo hvala vam.

Kraj